

Väljaandja:
Akti liik:
Teksti liik:
Jõustumise kp:
Avaldamismärge:

Riigikogu
otsus
algtekst
15.09.2005
RT I 2005, 50, 396

Eesti säästva arengu riikliku strateegia "Säästev Eesti 21" heakskiitmine

Vastu võetud 14.09.2005

Säästva arengu seaduse § 12 alusel Riigikogu otsustab:

Kiita heaks juurdelisatud Eesti säästva arengu riiklik strateegia «Säästev Eesti 21».

Riigikogu esimees Ene ERGMA

Strateegia *Säästev Eesti 21*
(Eesti tee jätkusuutlikule arengule)
Tallinn 2005

Sisukord

SISSEJUHATUS

I PEATÜKK: KONTEKST JA EESMÄRGID

KONTEKST

EESMÄRGID

EESMÄRK 1: EESTI KULTUURIRUUMI ELUJÕULISUS

EESMÄRK 2: HEAOLU KASV

EESMÄRK 3: SIDUS ÜHSIKOND

EESMÄRK 4: ÖKOLOOGILINE TASAKAAL

TEKKIVAD SEOSSED EESMÄRKIDE POOLE LIIKUMISEL

KOKKUVÕTE

II PEATÜKK: EESTI ARENGUVALIKUD

SISSEJUHATUS

JÄTKUSTSENAARIUM

KONSERVATIIVNE ARENGUTEE

SOTSIAALNE PARTNERLUS

KOKKUVÕTE

III PEATÜKK: SÜNTEESSTSENAARIUM: EESTI KUI TEADMUSÜHISKOND

STSENAARIUMI TUNNUSED

EELDUSED

POSITIIVNE MÕJU

OHUD

HINNANG JÄTKUSUUTLIKKUSELE

IV PEATÜKK: TEGEVUSSUUNAD

SISSEJUHATUS

TEGEVUSSUUND A: RIIGIVALITSEMISE KUJUNDAMINE TEADMUSPÕHISEKS

Lähteolukord

Rahvusvaheline kogemus

Võimalik lahend Eestile

TEGEVUSSUUND B: TEADMUSÜHISKONNA INTELLEKTUAALNE JA SOTSIAALNE TUGI

Haridus

Teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon (TA&I)

Loodussuhted

Sotsiaalne tugi teadmusühiskonnale

SISSEJUHATUS

Säästev Eesti 21 (SE21) on arengustrateegia, mille koostamise aluseks oli Vabariigi Valitsuse 24. juuli 2001. a protokollilise otsusega nr 33 kinnitatud ja hankelepingus Nr 2-11-13/146 esitatud lähteülesanne. Lähteülesande kohaselt on SE21 *Eesti riigi ja ühiskonna arendamise strateegia 2030. aastani, sihiga ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad edukuse nõuded säästva arengupõhimõtete ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega*. Vastavalt lähteülesandele ei ole SE21 akadeemiline uuring, vaid eesmärkide ja tegevussuundade väljapakumine, mis võiks olla aluseks ühiskondlikule kokkuleppele Eesti jätkusuutliku arengu osas. Tegu on kogu ühiskonnaelu haarava arengukavaga, mitte üksnes ökoloogilistele küsimustele suunatud strateegiaga. Lähteülesande kohaselt on SE21 ühiskonna tervikkäsitlus, *mis ei süüvi ühegi kitsama elualaspetsiifilistes probleemidesse, vaid määratleb Eesti kui terviku liikumise suhteliseltüldistel skaaladel, nagu: individualism-solidaarsus, mobiilsus-püsivus, avatus-suletus, innovaatilisus-traditsionaalsus jne*.

SE21 selge fookus on Eesti jätkusuutlikkus, strateegia põhiülesanne on vastata küsimusele – mida tuleks teha tagamaks Eesti ühiskonna ja riigi edukas toimimine ka pikemas perspektiivis? Strateegia mõtteks on pakkuda teid ja lahendusi erinevate subjektide kooskõlastatud tegevuseks Eesti jätkusuutlikkuse tagamiseks. Kuna SE21 lähtub pikemast (30 aastat) ajahorisondist, ei saa ta olla vaid tänaste mureküsimuste keskne, strateegia oluliseks sihiks on kujundada ühiskonnas selliseid võimeid ja mehhanisme, mis tagaksid Eesti jätkumise ja edu ka uutes ja ootamatutes oludes. Arvestades paratamatult muutuvat keskkonda, ei ole SE21 kavandatud nn valmisproduktina, dokumendina, mis pärast vastuvõtmist saab ühemõtteliseks tegevusjuhiseks. SE21 on kavandatud tagasisidestatud ja perioodiliselt iseennast korrigeeriva ühiskondliku protsessina, omamoodi ühiskonna enesejuhtimise mehhanismina. SE21 tuumaks on (ühiselt väärtustatud) arengueesmärgid, mille realiseerimisele on oodatud panustama väga erinevad subjektid ning mille saavutamiseks kasutatakse eri allikatest pärit ressursse.

Kõrvuti SE21 lähteülesandega olid strateegia koostamise alusmaterjaliks:

1. Euroopa Liidu liikmesmaades ning teistes riikides väljakujunenud põhimõtted rahvuslike säästva arengu strateegiate (RSAS) koostamisel. Alates 1992. aastal Rio de Janeiro peetud ÜRO Arengu- ja keskkonnakonverentsi soovitusel koostada rahvuslikke arengustrateegiaid on paljudes riikides sedalaadi dokumendid välja töötatud, kujunenud on teatav traditsioon strateegiate koostamiseks säästva arengu kontekstis. Kuna selles valdkonnas valitseb siiani tähelepanuväärne mitmekesisus nii sisulises kui hinnangulises plaanis, on ka eri riikide RSAS dokumendid küllaltki eripalgelised.
2. Euroopa Liidu säästva arengu strateegia põhimõtted, vt veebileht<http://www.europa.eu.int/comm/environment/eussd/index.htm>.
3. Säästva arengu (sustainable development) paradigma raames väljakujunenud mõisteaparaadist ja lähenemistest, samuti Eestis läbiviidud säästva arengu alastest analüüsides ja käsitlustest.
4. Eestis juba koostatud arengukavad ja strateegiad, mida meie andmetel on üle 60.
5. Kaasaegsed ühiskonnateoreetilised käsitlused, mis püüavad suhestada ja mõtestada lääneliku ühiskonnamudeli sotsiaalset, majanduslikku ja ökoloogilist arengut, selle riske ja väljakutseid (U. Beck, A. Giddens, M. Castells jt).

SE21 koostamise põhimeetodiks olid eksperthinnangud, mis põhinesid vastavates valdkondades varem läbiviidud uurimistöodel ning kogutud andmestikel. Vastavalt lähteülesandele uute uuringute läbiviimist SE21 ei sisaldanud. SE21 ettevalmistamisel töötas 5 ekspertrühma, milles osales üle 50 eri eluvaldkondade asjatundja. Paralleelselt ekspertrühmade tööle toimus strateegia põhiseisukohtade läbiarutamine sotsiaalsete partnerite, huvigruppide ja avalikkusega. Ekspertgruppide-väliste partneritega toimus kokku 32 seminari, ümarlauda, diskussiooniüritust. Paljud arutelude käigus välja pakutud seisukohad on lülitatud käesolevasse dokumenti.

Töö I etapi (2002. aasta märts–mai) sisuks oli strateegia üldskeemi defineerimine ning olulisemate kontekstuaalsete (globaalsete ja Eesti-siseste) mõjufaktorite ja arengutrendide määratlemine, millest Eesti seisund 30 aasta perspektiivis sõltub. Töö II etapi (2002. aasta juuni–august) sisuks oli rahvuslike arengueesmärkide määratlemine koos mehhanismide pakkumisega eesmärkideni jõudmiseks. Töö III etapi sisuks oli eesmärgi iseloomustavate mõõdikute kirjeldamine, eesmärkide vastasmõjude analüüs ning võimalike arengustsenaariumide väljajoonistamine, IV etapi käigus koostati nn sünteesstsenaarium ning pakuti välja tegevussuunad selle realiseerimiseks.

Strateegia SE21 koostamise viis läbi konsortsium, kuhu kuulusid:

Tallinna Pedagoogikaülikooli (TPÜ) Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

TPÜ Ökoloogia Instituut

Eesti Tuleviku-uuringute Instituut

AS Lõhmus, Haavel ja Viisemann

Eesti Inseneride Liit

Partnerina osales Säästva Eesti Instituut – SEI-Tallinn

SE21 juhtrühma kuulusid: Mati Heidmets, Andres Jagomägi, Ene Kadastik, Marju Lauristin, Mai Luuk, Ahto Oja, Jaan-Mati Punning, Ruuta Ruttas, Külliki Tafel, Erik Terk, Rain Tamm, Raivo Vetik

SE21 töörühmade osalesid:

Toomas Asser
Peeter Ernits
Arvi Hamburg
Leeni Hansson
Mati Ilomets
Jüri Jagomägi
Mari Jüssi
Ülo Kaevats
Mihkel Kangur
Jüri Kann
Tiiu Koff
Erik Kosenkranius
Ilona Kõrgema
Heikki Källu
Olev Liik
Piret Lilleväli
Heino Luik
Leo Mõtus
Heldur Meerits
Kaia Oras
Hannes Palang
Marje Pavelson
Margus Pensa
Ruuben Post
Ivi Proos
Tõnis Pöder
Peep Ratas
Toomas Reisenbuk
Hanno Riismaa
Vello Rosenberg
Juhan Ruut
Lembit Rägo
Georg Tamm
Jaan Tamm
Olavi Tammemäe
Anu Toots
Margus Uudam
Raivo Vilu
Heido Vitsur
Rein Võormann

SE21 vahearundeid kommenteerisid:

Irja Alakivi
Andres Harjo
Allan Kokkota
Toomas Liidja
Matti Masing
Toivo Palm
Ülle Puusta
Anne Randmer
Erna Sepp
Enn Siim

Marek Tiits
Lembit Tuur
Arvo Ukleika

SE21 lõppteksti on toimetanud Mati Heidmets, Marju Lauristin, Erik Terk ja Ruuta Ruttas.

SE21 koostajad avaldavad tänu kõigile, kes erinevatel etappidel osalesid ning töö raames toimunud mõttevahetustesse panustasid.

I peatükk
KONTEKST JA EESMÄRGID

Kontekst

Esimene samm Eesti jätkusuutliku arengustrateegia kujundamisel on olulisemate eelduste ja kontekstifaktorite väljatoomine, millest meie lähikümnendite areng sõltub.

Ülemaailmsetest arengusuundadest eeldame järgmiste, Eesti arengut mõjutavate trendide jätkumist või süvenemist:

1. Globaliseerumisprotsesside jätkumine ja süvenemine. Avatud turumajanduse areaal laieneb, mis omakorda tähendab rahvusvaheliste korporatsioonide mõju suurenemist, majanduse ja poliitika süvenevat üleilmastumist, teravnevat võitlust tööhõive eest, poliitika süvenevat pragmatiseerumist, ingliskeelse globaalse (majandus-, teadus-, kultuuri-) eliidi järjest tugevamat domineerimist.

2. Lokaalne identiteet väärtustub. Vastureaktsioonina üleilmastumisele tugevnevad lokaalsed ja regionaalsed püüdlused eristuda maailmas levivatest mallidest, väärtustada kohalikku keelt ja kultuuri, lõimida globaalset ja kohalikku. Piirkonnad ja riigid, kellel oma eripära kultiveerimine paremini õnnestub, saavad sellest olulise konkurentseelise.

3. Rahvastikupilt diferentseerub, individualiseerumine süveneb. Jätkuv kiire rahvastiku kasv arengumaades vs negatiivne kasv ja rahvastiku vananemine arenenud riikides. Tulemuseks on süvenev väline immigratsioonisurve koos vajadusega lisatööjõu järele. Traditsioonilise peremudeli transformatsioon erinevateks (indiviidikesksemateks) mudeliteks. Väärtuspilt muutub indiviidikesksemaks ja hedonistlikumaks, aeg saab keskseks eluväärtuseks. Perioodiline ümberõpe ja 2–3 karjääri elu jooksul on tavaline elumudel.

4. Tarbimisühiskonna jätkumine, heaoluühiskonna mudeli leviala laienemine. Kuna arenguressurssi (energeetilised loodusvarad, tarbimisnõudlus) lähitulevikus jätkub ning avatud majandusruum suureneb, kiireneb ka tootmise-tarbimise ringkäik. Tarbimisvajaduste tootmine muutub järjest agressiivsemaks. Toimub nihe individuaalse heaolu/arenguga seotud teenuste (turism, puhkus, tervis, meelelahutus, nõustamine) osatähtsuse tõusu suunas, eriti eakamate inimeste puhul. Tsentrist levitatavad vajadused vs perifeeria võimatus neid rahuldada saab oluliseks pingeallikaks. Heaoluühiskonna mudeliga «kaetud» piirkonnad laienevad.

5. Erinevuste suurenemine, süvenev polariseerumine. Jätkuv regionaliseerumine – piirkondlike erinevuste (sissetulekutes, elulaadis, hoiakutes) suurenemine nii globaalselt kui ka riigisiselt, arengutsentrite ja perifeeriade eristumine nii majanduslikus kui kultuurilises mõttes. Erinevuste põlistumine ning perioodiline kanaliseerumine vastasseisuks (terrorism äärmusliku vormina). Rahvusvahelise poliitika jõud ja energia kulub (järjest eemalduvate) vastandite/erihuvide ühitamisele: põhi-lõuna, vaesed-rikkad, globaalne-lokaalne, kasu-keskkond jne.

6. Kiirenev tehnoloogiseerumine. Võtmevaldkondadeks ja arengumootoriteks on jätkuvalt uued tehnoloogiad – IT arendused, biotehnoloogia, sotsiaalsed tehnoloogiad. Internet saab totaalseks suhtluskanaliks, tehnoloogiline teadus- ja arendustegevus kujuneb tsentrimajanduse võtmevaldkonnaks. Sotsiaalne innovatsioon ehk ühiskonna uuenedamine kujuneb samaväärseks tehnilisega, põhimõtteks on – kui (ühiskond) ei uuene, jäädakse maha. Tehnoloogia erinevused saavad peamiseks veelahkmeaks arenenud ja areneva maailma vahel.

7. Tugevnev surve tasakaalustada tarbimisühiskonna varjukülgi. Laienevad aktsioonid ökoloogilise tasakaalu kindlustamiseks (keskkonnakonventsioonid, regionaalsed lepped, kaitseprogrammid jms) ja arenguerinevuste pehmendamiseks (Tobini maks, regionaalpoliitika, arenguabi), tegevus lokaalsete kultuuride kaitseks ning vastusammudeks anglo-ameerika kultuurimonopolismile (keeleseaduste karmistamine, immigratsioonikvoodid), tugevneb rahvusvaheline globaliseerumisvastane liikumine. Positiivse programmina – ökoloogilisi tehnoloogiaid soosivate majandusmehhanismide pakkumine ja juurutamine.

8. Valupunktide ideoloogia. Arenguprobleemide poliitiline käsitlemine pole jätkuvalt mitte süsteemne ja ettevaatav (ehk säästva arengu paradigma kohane), vaid keskendunud üksikutele valupunktile – AIDS ja immigrandid, terrorism ja kliimamuutused, veepuudus ja haridusuuendused. Üksikutesse valupunktidesse suunatakse ressurss ja aktiivsus, muu jääb tahaplaanile.

9. Strateegiliste kavandajate eelised. Olulise arengueelise saavad jätkuvalt riigid ja ühiskonnad, kes suudavad reageerivalt ehk valupunktide skeemilt liikuda strateegilise kavandamise mudeli suunas, kes pelgalt ei vasta jooksvatele muredele, vaid on suutelised püstitama ühiseid ja pikemaajalisi eesmärke ning mobiliseerima

ressursse nende eesmärkide saavutamiseks. Avatud ja keerustavas maailmas omavad selgeid eeliseid subjektsed (otsustusvõimelised, oma eesmärgid realiseerivad) ühiskonnad.

Rahvusvahelise poliitilise konteksti osas on lähtunud järgmistest üldistest eeldustest:

1. Eesti on osa lääneriikide poliitilisest ja majandusruumist. Eeldame, et Euroopa Liidu ja NATO terviklikkus ja mõju säilivad.

2. Globaalne tasakaal. Eeldame, et lääneriikide seas ei kujune püsivalt vastanduvaid grupeeringuid, läänemaailma ja Venemaa suhetes ei kujune uut vastasseisu. Arvestame, et nii majanduslikult kui poliitiliselt tõuseb Hiina ja Kagu-Aasia mõju, misjärel kujuneb välja uus globaalne poliitiline, majanduslik ja sõjaline tasakaal.

3. Ökoloogiliste katastroofilukordade kujunemist me ei eelda. Samas toimub pidev keskkonnanõuete karmistumine.

4. Eesti on avatud ja lõimunud ühiskond. Eeldame, et EL-i ja NATO-sse kuulumisel hakkab Eesti areng olema oluliselt tugevamalt seotud/mõjutatud maailma poliitilises, majandus- ja sotsiaalses ruumis toimuvast, eriti Euroopas ja transatlantilises ruumis toimuvast.

5. Kooskõlaline käitumine. Eeldame, et jätkusuutlik arengumudel Eesti jaoks on võimalik sobitades globaalsesse arengusse, mitte püstitades maailmas toimuvat ignoreerivaid või neile vastanduvaid eesmärgid.

Eesti võimekust üldkirjeldatud kontekstis jätkusuutlikuks toimimiseks iseloomustavad 2005. aastal järgmised asjaolud:

1. Vastuolu väliskeskonna ootuste ja sisemise võimekuse vahel. Avatud euroruumis on meie põhipartneriteks pika kogemuse ja traditsiooniga riigid ning küpsed ühiskonnad. Sellises kontekstis püsimine ja edukasolek eeldab Eestilt samalaadseid kvaliteete – hästitoimivat demokraatiat, tugevat kodanikeühiskonda, ühiskonna üliluslikkust riigi suhtes, professionaalset riigiparaati, rahvuslike huvide defineerimist ja nende kaitsmist, rühmadevahelist võrdõiguslikkust, kodumaist tippkompetentsi võtmealadel, jõulist välissuhtlust jne. Samas on Eesti võimekus toimida tugeva riigi ja tervikliku ühikonnana alles kujunemas. Sellest tulenevalt on Eesti jätkusuutlikkuse keskne eeldus iseenda (kiire ja tulemuslik) kehtestamine toimiva riigi ja tegusa/sidusa ühikonnana. Alternatiiv on euroliidu vähearenenud ääremaa, kelle peamiseks rolliks on abiraha absorbeerimine ning kelle sõnaõigus otsuste langetamisel on nullilähedane.

2. Ohutaju. Vaatamata taasiseseisvumisjärgse esimese kümnendi kaheldamatule edule on suurel osal eestimaalastest tänaseks kujunenud selge ohutunde seoses Eesti jätkusuutlikkusega. Ühelt poolt on see seotud meie tajutava nõrkusega toimida avatud euroruumis, veelgi tugevamalt aga mitmete Eesti püsivust küsitavaks tegevate ühikonnasisesse arengusuundadega: rahvastiku arvuline kahanemine ja rahva tervise halvenemine, ühikonna sidususe langemine allapoole kriitilist piiri, õrn kultuuriline ja poliitiline identiteet, riigi nõrkus ja arengupiduriks olev haldussuutmatuse jms.

3. Kõrged ootused. Eesti inimeste vajadused ja soovid on oluliselt kõrgemad, kui meie tänane tegelikkus pakkuda suudab. See käib nii majanduslike võimaluste, turvalise elukeskkonna kui sujuva riigivalitsemise kohta. Lähedale jõudmine Euroopa Liidu keskmisele elukvaliteedile on jätkusuutlikkuse huvides vältimatu. Pikaajaline viibimine (ka laienenud) EL viimaste riikide hulgas on Eesti jaoks selgelt destrukttiivne.

4. Valmisolek kooskõlastatuku tegutsemiseks. Ühelt poolt ohutajust ja teiselt poolt pretensioonide suhteliselt kõrgest tasemest lähtuvalt on ühikonnas kujunenud ootus kooskõlastatud tegevuseks Eesti ühikonna ja riigi tugevdamiseks ja selle kaudu meie jätkusuutlikkuse tõstmiseks. Teadvustatud ohutunde koos sooviga arengukiirenduseks on mitmete riikide puhul olnud lähtekohaks ja motivaatoriks ressurside mobiliseerimiseks ning uute arenguvõimaluste leidmiseks (Iirimaa, Soome). Meie hinnangul on ka Eestis täna olemas piisav ressurss ja valmisolek ühiste sihtide osas kokkuleppimiseks ning nende suunas kooskõlastatud tegutsemiseks.

Lähtuvalt eeltoodud kontekstikirjeldusest ning üldhinnangust Eesti olukorrale on esitatud neli Eesti jätkusuutlikkuse jaoks kesksel arengueesmärgi. Vastavalt SE21 lähteülesandele on arengueesmärgid «...säätava arengu põhimõtetest lähtuvad pikaajalised eesmärgid... lähtudes rahvusvaheliselt kontekstist ning Eesti olukorrast» (lähteülesanne, sisukorra p. 2.1.)

Eesti arengueesmärkide väljapakumisel lähtuti järgmistest arusaamadest:

1. Ühised väärtused. Arengueesmärkide puhul peab olema tegu kõige üldisemate sihtidega ehk ühiste väärtustega, mille saavutamine on oluline valdavale osale Eesti inimestest.

2. Püsivus ja jätkuvus. Jätkusuutlikkuse kontekstis püstitatud arengueesmärkide oluline tunnus on nende suunatus püsivuse ja jätkumise kindlustamisele. Selle poolest võivad nad rõhuasetusel erineda teistes üldistes strateegiatel (riiklik arengustrateegia, eelarvestrateegia jt) püstitatavatest eesmärkidest.

3. **Olemasolevad eesmärgid.** Arengueesmäärke ei saa «välja mõelda» ning ühiskonnale peale suruda. Nad peavad olema ühiskonnas endas olemas, neid saab (diskussioonide, mõttevahetuse) vormis sõnastada ja täpsustada. Nii arengueesmärkide sisu kui sõnastus peavad vastama Eesti ühiskonna enamiku ootustele ja arusaamadele Eesti tulevikust.

4. **Siduvus.** Püstitada on mõtet eesmäärke, mille olulisus on piisav selleks, et eesmärk muutuks siduvaks. Ehk – kokkulepe eesmärgi osas tähendab ka valmisolekut selle saavutamiseks pingutada, tegutseda, ressursse kulutada.

Alljärgnevalt on esitatud ja kirjeldatud SE21 ekspertide poolt väljapakutud Eesti neli arengueesmärki. Eesmärgid on kirjeldatud järgmiste komponentide kaudu: eesmärgi sisu, eesmärgi komponendid ja mõõdikud, ohud selle saavutamisele, oodatav sihtseisund 2030. aastaks, põhimehhanismid eesmärgi saavutamiseks.

Eesmärgid

EESMÄRK 1: EESTI KULTUURIRUUMI ELUJÕULISUS

Sisu

Vastavalt Eesti Vabariigi põhiseadusele peab Eesti riik «tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade». Eesti jätkusuutliku arengu nurgakiviks on eesti rahvuse ja eesti kultuuri jätkusuutlikkus, seda postuleeriv arengueesmärk on fundamentaalse tähendusega, eestluse püsimine on Eesti arengueesmärkide reas esimesel kohal.

Kaasaja teaduspõhine arusaam ei vaatle rahvust kui bioloogilist, ühisest geneetilisest juurest (pärimisest) arenenud hõimlust, vaid kui ühisel kultuuril, ühisel ajalootunnetusel ja keelel põhinevat kultuurilist kooslust. Rahvuse säilimiseks «läbi aegade» on vajalikud ennekõike kultuurilised mehhanismid, mis võimaldavad eesti rahvusliku identiteedi (kultuurilise kokkukuuluvuse) püsimist ja tagavad eesti rahvuskultuurile omaste väärtuste, traditsioonide, käitumismudelite ja elulaadi elementide edasikandumise põlvest põlve, samuti nende omaksvõtu Eesti uusasukate poolt. Nende mehhanismide tuumaks on rahvuskeelne haridus, rahvuskeelel põhinev kultuuriloom (sh teadus), rahvuskeelse suhtlemise ning rahvuslike kultuuriväärtuste ja käitumismallide funktsionaalsus igapäevases elukorralduses ja kõigis eluvaldkondades.

SE21 kontekstis on eesti rahvuse jätkusuutlikkus väljendatud Eesti kultuuriruumi püsimise kaudu. Eesti kultuuriruum on määratletud kui eesti traditsioonil ja keelel põhinev ühiskonnaelu korraldus. Selle kultuuri kandjateks on ennast eestlastena määratlevad ja eesti keeles suhtlevad inimesed. Eesti kultuuriruumi iseloomustavad eesti traditsioonil põhinevad tavad käitumises, suhetes, elukorralduses. Eesti kultuuriruum on materialiseerunud eestilikus loodus- ja elukeskkonnas, samuti eestipärasel märgilises keskkonnas (suhtluskeeles, sümboolikas, isiku- ja kohanimedes, värveelistustes, ehitus- ja kodukujundustavades, üldtuntud kunsti- ja kirjandusteostes ning ajaloolistes tegelastes, ajaloolistes tähtpäevades ja kalendris jne).

Seega – Eesti kultuuriruum siinkasutatavas (sotsiaalteaduslikus) tähenduses on oluliselt laiem mõiste kui otsese loometegevuse või rahvakultuuri valdkonnad. See on eestluse eluruum koos kõigi oma komponentide ja atribuutidega. Kultuuriruumi säilimine on eeltingimuseks rahvusliku identiteedi säilimisele, mis omakorda motiveerib nii rahvuskeele kasutamist kui rahvuslike väärtuste au sees püsimist muutuv ja globaliseeruv maailmas.

Eesmärgi komponendid ja indikaatorid

Kultuuriruumi jätkusuutlikkuse hindamise aluseks on järgnevad kolm kriteeriumi (alaeesmärgi) koos neid iseloomustavate indikaatoritega.

1. **Eesti kultuuriruumi ulatus.** Indikaatorid: eesti kultuuri kandjate arvukus, nende paiknemine (Eestis, väljaspool), eesti kultuuri materialiseerumise määr (arhitektuuris, maastikes, märgilises keskkonnas), eesti kultuuri tunnus, tõlgitavus ja levik väljaspool Eestit. Eesti kultuuri jätkusuutlikkuse seisukohalt on esmatähtis eesti kultuuri tunnus ja laialdane kättesaadavus Eestis, ning selle kõrval suurenev eesti kultuuri tõlgitavus ja levik väljaspool Eestit.

2. **Eesti kultuuri funktsionaalsus.** Indikaatorid: eesti kultuurielementide (sh keele) kasutusintensiivsus erinevates eluvaldkondades (argisuhtluses, teaduses, hariduses, seadusloomes, poliitikas, tehnikas ja tehnoloogias jne), st kuivõrd eesti keel, eesti kultuurivaramu ja eestilikud traditsioonid, käitumis- ja suhtlemismudelid on juurdunud, vajalikud ja kasutusel igapäevaelus ning ühiskonna erinevate institutsioonide toimimiseks.

3. **Eesti kultuuri ajaline pidevus ja plastilisus.** Indikaatorid: kultuurimälu võime toimida minevikukogemuse sidujana tulevikuga, rahvuskultuuri avatus uuele, rikastumis- ja tõlgendamisevõime muutuv maailma kultuuripildis, kultuurimälu (traditsiooni) kestvus ja kõlblikkus seotuna uute avastuste, uute valdkondade, uue tehnilise keskkonna, uute kultuurinähtuste, uute suhete ja suhtlusviisidega. Eriti eesti keele ja kultuuri tõlkimisvõimelisus (ka tehnilises mõistes) ja tõlgitavus globaliseeruv multikultuurilises keskkonnas.

Ohud

Eesti kultuuriruumi säilimist ja seega rahvuse püsimist elujõulisena ohustavad tänases kontekstis eelkõige:

1. Eesti keelt kõnelevate inimeste arvukuse füüsiline vähenemine (demograafiline kriis).
2. Eesti keele ja kultuuri väljatõrjumine teiste keelte ja kultuuride mõjukuse kasvu tõttu Eesti kultuuriruumis.
3. Eesti keele ja kultuuri teatav stagneerumine, kohanematus uue globaalse tsivilisatsiooni (infoühiskonna ja tehnokultuuri) nõuetega, mistõttu väheneb rahvuskultuuri funktsionaalsus ning nõrgeneb motivatsioon tema säilimiseks.
4. Eesti keele ja kultuuri labastumine rahvusvahelise rämps-kultuuri mõjul.
5. Ressursside vähesus ohustab paljusid kultuurivaldkondi, mis meie väikese rahva puhul vajavad riigilt tuge. Ressursside puudumine eestikeelse kultuurivaramu talletamiseks ja kättesaadavuse tagamiseks võib kaasa tuua suure osa kultuurimälu kadumise ja kultuuri järjepidevuse katkemise. Erilist tähtsust omab kultuurimälu säilitamisele ning Eesti kultuuriruumi jätkusuutlikkusele olulisemate kultuuritekstide (rahvaluulevaramu, kultuuriloolise arhiivi, muusika, eesti kirjandusklassika, eesti kujutava kunsti varamu, salvestatud teatrietenduste, eesti filmide, raadio ja TV arhiivi jms) kättesaadavaks tegemine digitaalkeskkonnas.

Soovitav seisund 2030. aastaks

Eesti rahvastikuolukorra stabiliseerumine. Püsirahvastik on stabiliseerunud vahemikus 1,0–1,5 miljonit. Toimivad integratsioonimehhanismid, mis tagavad uustulnukate lõimumise Eesti kultuuriruumiga. Eestlus on väärtustatud, Eesti on nooremale põlvkonnale eelistatud elu- ja tööpaik. Eesti elukeskkond on soodus kompetentsi impordiks välismaailmast.

Eesti ja Euroopa kaksikidentiteedi kujunemine. Koos Eesti euroopastumisega, aga samuti tänu Euroopa ja mõningate teiste suurte koosluste vaheliste pingete püsimisele on rahvusliku enesemääratluse ja väärtustamise («mina olen eestlane») kõrval levinud ka enesemääratlus eurooplasena («mina olen eurooplane»). Eestlane on nii loomu- kui tegudepäraselt aktsepteeritud kui eurooplane.

Hääbumishirm on kadunud. Kultuuri kohanemisvõime, st taastootmise mehhanismid ja uueneemisvõime on tasemel, mis võimaldab kultuurivaramu ülekannet ning pidevat täiendamist uutele kultuurikandjate põlvkondadele. Eesti kultuuri dünaamilise tasakaalu ja jätkusuutlikkuse saavutamine suhetes maailmakultuuriga, vabanemine eksistentsiaalsetest hirmudest.

Virtuaalne eestlus. Oluline osa eesti kultuurist on «kolinud virtuaalkeskkonda», paikneb elektroonilistes arhiivides, muuseumides ja raamatukogudes, olles seetõttu rahvusvaheliselt kättesaadav ja tõlgitav teistesse keeltesse, muutudes selle kaudu kättesaadavaks ja mõistetavaks kõigile kohapeal ja ka huvilistele maailmas.

Panustav globaliseerumine. Eesti kogemus rahvuskultuuri ja globaalkultuuri sünteesimisel ja sotsiaaltehnoloogilise oskusteabe rakendamisel levib ning on kasutatav ka väljaspool Baltikumi. Eesti *caseon* leidnud mõtestamist ja rakendust mitmete väiksemate kultuuriruumide puhul, see on Eesti tunnustatud panus globaliseeruva maailma mitmekesisuse säilitamisel.

Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Haritus. Eestis eestikeelse ja eesti kultuuriga seotud, samas kaasaja teaduste ja tehnoloogia arengutel põhineva, eesti kultuuri maailmakultuuriga seotava, rahvusvaheliselt konkurentsivõimelise hariduse tagamine. Hariduse kaudu seotakse rahvuslik identiteet erialalise professionaalsuse, sotsiaalsete oskuste ning globaalse kultuurihorisondiga. Hariduse (sh perekondliku kasvatuse, vabahariduse, meedia) kaudu väärtustatakse rahvusliku (põhjamaise) päritoluga eetilisi väärtusi, traditsioonilist loodussuhet, loomulikku elustiili moodsa elulaadi ja sotsialiseerimisprotsessi osana. Eestilikud (põhja-euroopalikud) kultuurielemendid muutuvad tugevamalt igapäevaelu regulaatoriteks, selle kaudu suureneb inimtegevuse kooskõla ja tasakaalustumine keskkonnaga, iseregulatsioon ja enesekontroll, toimub üldise tsiviliseerituse taseme (N. Eliase järgi) tõus.

Refleksiivsus. Eesti kultuuri uueneemisvõime ja kriitilise refleksioonivõime¹ suurendamine. Selle tagab eestikeelse haritlaskonna aktiivne osalus rahvusvahelises ja kodumaises erialases ja avalikus suhtluses, eestikeelse filosoofilise, teadusliku, erialase keele arendamine; erialase ja teadusliku mõttevahetuse ning avaliku ühiskonnakriitilise ja kultuurikeskustelu toimumine eestikeelses meedias. Tulemuseks on eesti kultuuri mitmekesisuse ja sisemise dialoogilisuse suurendamine, uute tähenduste ja tõlgenduste tekkimise stimuleerimine, eestlaste ajalooteadavuse ning maailmapildi moderniseerimine.

Kommunikatiivsus. Eesti kultuuri kasutatavus rahvusvahelises suhtluses ja tõlgitavus teistesse keeltesse ja koodidesse. Sealhulgas mitme võõrkeele oskuse levik Eestis, eesti kultuuri jaoks oluliste arhivaalide ja kultuuritekstide kättesaadavus digitaalses vormis, eesti kultuuri olulise osa tutvustamine ja levitamine põhilistes maailmakeeltes, Eesti ajaloo ja kultuurimälu integreerimine Euroopa ja maailma kultuurimälu ja ajalooteadavusega. Osalemine rahvusvahelistes teadus-, tehnoloogia- ja kultuuriprojektides, Eesti muutumine oluliseks kohaks maailma kultuurikaardil ja kultuurikalendis. Eesti kultuurivaramu digitaliseerimise, aga ka kultuuri investeerimise ja kaasaegse kultuuri suurema avatuse abil ületatakse väikese kultuuri paratamatu suletus

ja oht enesekesksusele. Erinevalt muust maailmast kasvab tolerants kultuurierinevuste suhtes nii siseriiklikult kui laiemas kontekstis. Tänu mitmekesisusele ja tõlgitavusele eesti kultuuri atraktiivsus noore põlvkonna hulgas, aga ka immigrantide jaoks, suureneb. Üldises elulaadi ühetaolisuses otsitakse eripära, mida leitakse rahvuskultuurist.

Innovaatilisus. Kultuuri suurem uuenemisvõime, mille abil eesti kultuur integreeritakse kaasaegsesse tehnoloogilisse tsivilisatsiooni, selle kaudu mõtestatakse maailmas keskseid teemasid – geneetikast kuni moslemimaailmani, toimub uute suhtlusvormide leidmine. Areneb eesti kultuuri võime tuvastada ja oma kultuuri arendamisel loovalt ära kasutada kaugete, meid ajaloos mõjutanud kultuuride elemente, aga ka kaasata uusi teaduslikke ja tehnoloogilisi ideid, globaalseid mõjutusi ilma oma identiteeti kaotamata. Eesti kultuuri innovaatilisus, uute ideede ja tähenduste genereerimisvõime suurenemine rahvusvaheliselt arvestataval tasemel on Eesti osapanus üldkultuuri ning muutub oluliseks teguriks Eesti omapära ja atraktiivsuse suurendamisel ning kultuurivahetuse stimuleerijaks. Eesti kultuuri eripära (sh kohaliku eksootika peamiste elementide) säilitamine muutumises, võimaluste säilitamine vabadeks ja õigeteks valikuteks on võti Eesti ja eestlase tuntuks (kui selles eripäras keskkonnas kasvavast indiviidist).

¹Kultuuri võime iseennast kriitiliselt analüüsida ja hinnata

EESMÄRK 2: HEAOLU KASV

Sisu

Heaolu on defineeritud kui inimeste materiaalsete, sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldatud, millega kaasnevad võimalused ennast teostada ja oma püüdlusi ning eesmärke realiseerida.

Indiviidi väärtustava lääneliku maailmavaate seisukohalt on indiviidi heaolu väärtus iseeneses. Ka Brundtlandi Komisjoni sõnastatud säästva arengu definitsioonis on esitatud mõtteviis, mille kohaselt üks põlvkond ei halvenda oma heaolutaotluste realiseerimise järgmist põlvkondade võimalusi.

Ehkki püüdlusel heaolule tuleb arvestada ka teiste väärtustega ja tekivad keerukad eetilised dilemmad (vastutus kõige elava ees, ühete indiviidide, kasvõi vähemuse, heaolu ohverdamine teiste heaolu saavutamiseks, kultuuris fikseerunud kollektiivsete väärtuste ohverdamine indiviidi heaolu eest), on raske ette kujutada demokraatliku ühiskonna arengumudelit, mille raames takistatakse inimeste loomulikku tungi oma heaolu suurendamiseks. Loomulikult on heaolu sisu ajas muutuv, teatud ulatuses kultuuri, hariduse ja kasvatuse kaudu ka muudetav.

Kuigi heaolu on toodud definitsiooni alusel indiviidiga seotud mõiste, omab tema üldine tase tähendust ka ühiskonna või territooriumi indikaatorina. Heaolu tõus võimaldab jõuda olukorrani, kus Eesti on elu-, töö-, ja eneserealisatsiooni kohana piisavalt väärtustatud. See on omakorda eelduseks kultuuriruumi elujõulisuse jt eesmärkide realiseerimisele.

Eesti praegune seisund on heaolu vaatepunktist tõlgendatav kaheti. Globaalsest seisukohast hinnatuna on tegemist pigem kõrgema kui madala heaolutasandiga ühiskonnaga. Regionaalselt (Põhja-Euroopa kontekstis) on tegemist madala heaolutasandiga maaga. Teiste sõnadega – vaatamata positiivsele dünaamikale valitseb *tugev heaolu defitsiit*. Eestlased ja ka teised Eesti elanikud ei võrdle oma heaolutaset mitte arengumaadega, vaid Euroopa Liidu riikide ja eriti Põhjamaadega. Heaolu defitsiit puudutab eriti tugevalt heaolu majanduslikku komponenti (Eesti SKP *per capita* on praegu võrreldavates hindades umbes 40% EL keskmisest), aga ka teisi komponente, eriti just turvalisust. Samas Eesti edasise arengu *potentsiaalimõõtvad* indikaatorid (näiteks majandusliku konkurentsivõime indikaator) on rahvusvahelises võrdluses enamikus oluliselt paremad, kui meie heaolunäitajad.

Heaolu defitsiidi, eriti tema majandusliku, tarbimisvõimaluste piiratud seostuva komponendi teravdatud tajumisel on nii positiivseid kui negatiivseid järeleid. Positiivseks on see, et inimesed, kes pole oma heaolutasandiga rahul, on nõus selle tõstmiseks pingutama. Kui mitte järelejäudmine, siis vähemalt lähemalejäudmine (*catching-up*) foonimaadele on Eesti ühiskonnas aktsepteeritav motiiv, mis peaks aitama vältida stagnatsiooni. Samas – tugevdatud areng individuaalse heaolu ja just selle tarbimisele suunatud komponentide tõstmiseks võib mõjuda pidurdavalt nii heaolu enda mõiste evolutsioneerumisele (üldine suund: kvantiteedilt kvaliteedile) ja tekitada ohte, et individuaalse heaolu tõus võib toimuda teiste oluliste eesmärkide arvel.

Eesmärgi komponendid ja indikaatorid

Heaolu on jaotatud kolmeks komponendiks, mida võib käsitleda ka heaolu saavutamise alleesmärkidena.

1. Majanduslik jõukus– indikaatorid: rahaliste sissetulekute suurus pereliikme kohta ja sissetulekute struktuur; tarbimiskulude suurus pereliikme kohta ning nende kulutuste struktuur (baasvajadustele kuluvate kulutuste osatähtsuse tase).

2. Turvalisuse tase– indikaatorid: tervislik seisund, haigestumise risk, kuritegevuse määr, töökaotamise oht, stressi leviku määr. Eelnevad näitajad on põhimõtteliselt mõõdetavad ka erinevate integreeritud turvalisuse indeksite kaudu.

3. Võimaluste mitmekesisus(eneseteostuseks, rekreatsiooniks, sotsiaalseks suhtlemiseks) – indikaatorid: reaalne töönädala pikkus, tööga rahulolu, ajakasutus (nn seotud aja osatähtsus), võimalused arendavaks ajakasutuseks. (Majandusliku jõukuse abil on teatud ulatuses võimalik ka teist ja kolmandat eesmärki «osta». Need võimalused on aga piiratud – sel juhul tekib ühiskonna jaoks ebaefektiivset nn surrogaattarbimist, näiteks nõudlus liigsete turvateenuste järele või siis looduse muutumine atraktsiooniks).

Ohud

1. Kui heaolu ei tõuse piisavalt kiiresti, siis (eriti kombinatsioonis keskkonna atraktiivsuse mitteküllaldase arenguga) võib see viia massilise noorte lahkumiseni. Eriti vananeva ühiskonna tingimustes võib see tuua kaasa katastroofilisi tulemusi.
2. Materiaalse heaolu tagamisega ei saada hakkama. See võib kaasa tuua sellised järelmõjud nagu tervise jätkuv halvenemine või taastugevnev keskkonnasurve, kultuurikeskkonna lagunemine.
3. Mitmetel põhjustel (sh võimetus viia läbi küllalt resultatiivset haridus- ja väljaõppereformi) ei suudeta minna üle järgmisele, innovatsioonipõhisele majandusarengu etapile. Kallineva majanduse juures toob see kaasa mitte ainult heaolu kasvu pidurdumise, vaid raskeid sotsiaalseid kaasnähte (näiteks seoses võimaliku tööpuudusega).
4. Infrastruktuuride kallinemine (vajame, eriti ökoloogiliste piirangute tugevnemise juures, suuri investeeringuid, mis muudavad tootmise kalliks) vähendab majanduse konkurentsivõimet koos sellest tulenevate eri laadi negatiivsete järelmõjudega.
5. Turulejõudmise tõrked oluliste sihtmaade turgudel näiteks dumpingusüüdistuste ja nendega kaasnevate meetmete kaudu.
6. Väliskeskkonna šokid löövad Eesti-taolist avatud majandust tugevalt.
7. Võivad tekkida küllalt pikad perioodid, kus majandus kasvab, aga tööhõive mitte (*jobless growth*).
8. Teenindusmajanduslik areng võib olla suhteliselt raskesti «seeditav» traditsioonilistele põllumajanduslikele ja eriti tööstuslikele regioonidele (Kirde-Eesti).

Soovitav seisund 2030. aastaks

Inimeste majanduslik jõukus ja elatustase on 2030. aastaks vähemalt 80% praeguste EL liikmesriikide keskmisest² ning jätkub potentsiaali (haridustase, väljaõpe, rahvusvahelistumine, innovatiivsus) ka edasiseks arenguvahe vähendamiseks ning pikemas perspektiivis EL keskmisest ettejõudmiseks. On kadunud «vaese sugulase» mentaliteet võrreldes Põhjamaadest naabritega. Eesti majanduse koht konkurentsivõime pingereas ületab ka 2030. aastal mõnevõrra elatustaseme pingerea kohta. Eesti on suutnud vältida Euroopa nn perifeeriamaa (kontsentreerumine odavamale ja lihtsamale produkti tootmisele või oma loodusvarade ja looduskeskkonna odav väljamüük) staatust.

Majandusareng toimub etapiliselt. Ehkki nn postmaterialistlike väärtuste esilekerkimise teatud ilminguid on märgata juba lähiperioodil, jääb Eesti areng lähema 10–12 aasta jooksul siiski veel suhteliselt elatustaseme tõusule orienteerituks. Liigset majanduskesksust tuleb sel perioodil püüda tasakaalustada tarbimiskultuuri ja elukvaliteedi tõusu propageerivate aktsioonidega (alternatiiviks suhteliselt primitiivne materiaalne, hedonistlik tarbimine ja kommertsliku vaheldusrikkuse tagaajamine), samuti ökoloogilisust ja sotsiaalset sidusust kindlustavate poliitikatega. Võib eeldada, et juba esimesel perioodil (10–12 aastat) toimub märgatav edasimineku mõnede turvalisuse komponentide osas (eelkõige kuritegevuse vähenemine), samas mitmed teised, nagu ületöötamise oht ja stress, on jäänud arenenud maadega võrreldes ikkagi kõrgeks. Töönädal jääb esialgu suhteliselt pikaks. Elukeskkonna kvaliteedi ja atraktiivsuse tõus saab edaspidi olema varieeruv, rahvusvahelise suhtluse ja majandusarenguga seotud elementides kiire, teiste elementide osas (nt sotsialismiaegsete linnaosade rekonstrueerimine) tulenevalt vahendite piiratusest aeglane. Perioodi teisel poolel (orienteervalt aastatel 2015–2020) hakkab toimuma aga oluline rõhkude ümberpaiknemine. Elanikkond hakkab turvalisuse ja mitmekesisuse komponente oluliselt enam väärtustama, vastavalt sellele muutuvad nii finantseerimiseelised kui inimeste isiklikud käitumistavad.

Turvalisuse osas ei erine Eestis olukord 2030. aastal oluliselt Lääne- ja Põhja-Euroopa maadest, tõi küll, mõningate elementide osas võib täheldada olulisemat progressi alles aastatel 2020–2030. On loodud inimväärne turvavõrk riskigruppidele, samas töökaotusohu on jäänud suureks. Rahva tervis on paranenud ja eluea pikkus oluliselt tõusnud. 2030. aastal on keskmine eluiga tõusnud 77–78 aastani.

Võimaluste mitmekesisuse vaatepunktist on 2030. aastaks suurel osal töötajatest oluliselt hägustunud selge vahejoon tööaja ja vaba aja vahel. Suurenenud on loominguilisust nõudvate elukutsete osatähtsus. Firmades väärtustatakse loominguilisust, stimuleeritakse inimeste õppimist ja suhtlust erinevates võrgustikes. Järsult on laienenud nii vaba aja veetmise viisid ja vormid (eriti vanuritel), osalemine erinevates vabatahtlikes üldkasulikes ettevõtmistes, õppimist ja meelelahutust ühendavad tegevusvormid. Pakutavate intellektuaalsete teenuste ring

on laienenud. Linnakeskkonnad on välja arendatud mitmekesiste ja atraktiivsetena, ka looduslikus olekus olevas keskkonnas on mõeldud inimkülastuse ja inimtegevuse võimalustele. Eesti on kujunenud «Põhjamaade Dubliniks», st kohaks, kus on võimalik ühendada mitmekesine ja mõnus elu ning vaba aja veetmine kaasaegse rahvusvahelise tootmise ja äriaga.

²Ilmselt ei toimu sel ajal mõõtmise mitte praeguse SKT indikaatori alusel, vaid ühiskonna majanduslikku suutlikkust paremini iseloomustavate näitajate alusel.

Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Järgnevalt on esitatud omavahel osaliselt seotud põhimehhanismid, mis aitavad eesmärkide suunas liikuda.

Orientatsioon väliskeskkonnatrendidele vastavale ja samas Eestile sobivale majandus- ja tööhõivestruktuurile. Taoliseks majandusstruktuuriks saab olla ekspordiorientatsiooniga ja sektoriaalselt mitmekesine teenindusmajandus. Teeninduskeskne majandus on paindlikum ja jätkusuutlikum kui seda oleks suurtööstusele baseeruv majandus. Seda nii kitsalt majanduslikus, tööhõivelises kui ka ökoloogilises mõttes. Teenindust ei käsitleta seejuures tema kitsa, eluvaldkondliku teeninduse tähenduses, vaid laialt, teenindussüsteemide loomise ja käigushoidmisena, kuhu võib kuuluda ja peabki kuuluma ka erinevaid tööstuslikke komponente. Majandussuhtluse geograafiat laiendatakse teadlikult – lisaks praegu domineerivale majandussuhtlusele Põhja-Euroopa maadega lisandub tihenev suhtlus ülejäänud EL-iga ja majandusliidritega ülejäänud maailmas. Taastiheneb majandussuhtlus Venemaa ja ülejäänud SRÜ majandusruumiga, kusjuures Eestis asuvad ettevõtted saavad lülituda Lääne kapitali abil toimuva Venemaa majanduse moderniseerimise teenindamisse.

Teenuseid eksporditakse nii interneti kaudu, nende otsese osutamisega teiste maade territooriumil kui osutamisega oma territooriumil. Lisaks tavapärasele turismile (mille teenuste spekter laieneb) on Eesti haaranud olulise koha ka tervishoiu, hoolde, koolituse ja muude teenuste osutamisega teiste maade elanikele oma territooriumil. Soodustavaks asjaoluks on, et suhteliselt palju Põhjamaade inimesi on kolinud pikemaks või lühemaks ajaks elama Eestisse. Nende teenuste osas liigub rõhuasetus aegapidi odavuselt ja talutavalt kvaliteedilt kallimatele ja kõrge kvaliteediga teenustele.

Oma loodusvarade kasutamisel baseeruvad majandussektorid puhvrina. Eesti tuleviku majandus ei baseeru suures ulatuses iseenda loodusvaradele, kuid viimased (mets, ka põllumajanduslik tooraine jm) omavad siiski olulist stabiliseerivat rolli, seda just olukordades, kus rahvusvahelise majanduse langused või tõrked (ükskõik kas majandustsükli tõttu või muudel põhjustel – ökoloogilised probleemid, terrorism jne) võivad ta kasvõi ajutiselt rivist välja viia.

Võrgustumine. Eestis asuvad firmad, ka väikefirmad, lülituvad üha enam rahvusvahelistesse võrgustikesse, hakates neis täitma erinevaid, sh ajapikku üha keerulisemaid ja kallimaid funktsioone. Eesti riik aitab taolisele võrgustumisele oma tugimeetmetega kaasa, kasutatakse ära ka EL vastavaid võimalusi. Osaliselt toimub võrgustumine naabermaa Soome firmade ja institutsioonide vahenduse kaudu.

Tehnoloogiline areng. Siirdumine investeringukesksest majandusestinnovatsioonikesksesse majandusse. Eesti majanduse järk-järguline kallinemine (mida kiirendab liitumine EL-iga) ei võimalda jääda pikemalt tuginema odavale tootmissisendile ja väliskapitali odava tootmissisendiga (madalad palgad, odav tooraine, madalad ökoloogilised nõuded) sissemeelitamisele. Tootmises ja eriti ekspordis peab madaltehnoloogiliste toodete ja teenuste arvel suurenema kõrg- ja nn kesk-kõrgtehnoloogiaproducti tootmine. Selle saavutamiseks on vaja spetsiifilist tugipoliitikat, mida saavad edukalt teostada vaid avalik sektor ja erasektor koos. Poliitika peab tugedama ettevõtete seoseid ülikoolide ja uurimisinstituutidega, aitama luua kõrgtehnoloogilisi kooslusi ja toetama üldse ettevõtete innovatsioonialast koostööd, looma riskikapitali-instrumendid, toetama üleminekut uuringutelt toote- ja tehnoloogiaarendusele, soosima *spin-off*-e, aitama siseneda tehnoloogiainfo võrgustikesse. Ettevõtete investeringud toote- ja tehnoloogiaarendusse, ka rakendusuringutesse peavad oluliselt suurenema.

Haridussüsteem ja väljaõpe majanduse arengu alusena. Ei majanduse võrgustumine ega üleminek innovatsioonikesksele majandusele pole võimalikud ilma kvalitatiivse hüppeta hariduses ja väljaõppes. Väikeriigile on oluline tagada kogu elanikkonnale põhimõtteline juurdepääs haridusele. Samas peab hariduse, ümberõppe, elukestva õppe jne reformimine olema majanduskeskkonna (eelseisva perioodi) nõudeid arvestav. Siit tuleneb tiheda koostöö vajadus erasektoriga. Õppesüsteem peab olema selline, mis aitab igal töötajal vajadusel juurde või ümber õppida, eriala vahetada jms. See on võimalik vaid kaasaegsete õppetehnoloogiate kasutamise puhul.

Institutsionaalne areng ja riigi ning erasektori koostöö(*public-private-partnership*). Heaolu kujundab mitte ainult majanduse arendamine, aga ka nõutava väljundi saamine tervishoius (tervis kui inimeste turvalisuse põhielement), linnade planeerimisel inimsõbralikuks, kogu Eesti elukeskkonna kvaliteedi tõstmine.

Materiaalse tarbimise liigset domineerimist tasakaalustavad mehhanismid. Eriti perioodi esimesel poolel on vajalik spetsiaalselt kaasa aidata heaolu mõiste arenemisele ja nn mittemateriaalsele (sh kultuurilisele) tarbimisele, ökoloogilistele elulaadimuutustele. See on oluline valdkond meedia, kolmanda sektori ja riigi koostöök.

EESMÄRK 3: SIDUS ÜHSIKOND

Sisu

Käeolevas strateegias püstitatud esimese kahe eesmärgi (Eesti kultuuriruumi püsimine ja heaolu kasv) saavutamine on võimalik vaid siis, kui nendest eesmärkidest tulenevaid hüvesid naudib valdav enamik elanikkonnast ning nende saavutamise hind ei ole ühiskonna kui tervikorganismi jaoks destrukttiivne. Nimetatud eesmärkide realiseerumine on võimalik vaid olukorras, kus nende saavutamisse usub ja panustab absoluutne enamus ühiskonnaliikmetest, ehk siis sidusa ja kooskõlaliselt toimiva ühiskonna puhul.

Kolmas eesmärgipüstitus väljendabki soovi jõuda olukorran, kus kõik ühiskonnaliikmed osalevad jõukohasel viisil hüvede loomisel ning saavad loodust/toodetust ka õiglasel moel osa. Praktikas tähendab see kokkulepitud tegutsemist eelkõige neis sotsiaalelu valdkondades, kus on kujunenud oht pikaajaliste vastasseisude/tõrjutuse kujunemiseks – põlvkonniti edasikanduv vaesus, suletud muulasenklaavid, hariduslik tõrjutus, perifeersete elupiirkondade mahajäämus jms. Sotsiaalse sidususe saavutamine tähendab nii sotsiaalset kui ka regionaalset tasakaalustatust, ülemäära suurte Eesti-siseste erinevuste ületamist.

Sidusus ei tähenda ühetaolisust ega vastandu uuendusmeelsusele, sidus ühiskond sisaldab piisavalt loominguilisust ja innovaativisust, mis loob noorele ja haritud põlvkonnale piisavalt motivatsiooni ennast just Eestis realiseerida.

Eesmärgi komponendid ja mõõdikud

Sotsiaalse sidususe hindamiseks on esitatud järgnevad kolm alaeesmärki koos neid iseloomustavate indikaatoritega.

1. Sotsiaalne kaasatus. Praktiliselt kogu Eesti elanikkond osaleb väärtuste loomisel ja nende tarbimises, aga ka ühiskonnaarengu kujundamisel. Indikaatorid: Gini indeks, tööhõive määr, töötava rahvastiku ja kogurahvastiku suhtarv, allpool vaesuspiiri elavate leibkondade osakaal, tervisekindlustusega haaratud elanikkonna osatähtsus.

2. Regionaalne tasakaal. Eesti-siseseid regionaalseid erinevused vähenevad, iga Eesti piirkond on leidnud sobiva viisi enda kui elu- ja tööpaiga väärtustamiseks. Indikaatorid: sissetulekute jaotus ja vaesusrisi määr regioniti, koolikatkestajaid ja ülikoolidesse sissesaanudid regioniti, regionaalsed eelistused elu- ja tööpaiga valikul.

3. Tugev kodanikuühiskond. Riigi ja erasektori kõrvale on kujunenud tegus kodanikeühenduste võrgustik. Kolmas sektor osaleb võrdväärse partnerina nii poliitiliste otsustuste kujundamisel kui mitmete (sotsiaalse suunitlusega) teenuste pakkumisel. Indikaatorid: kodanikeühenduste arv ja liikmelisus, kolmanda sektori poolt algatatud seaduseelnõud, kolmanda sektori rahastamise dünaamika.

Ohud

Eesti ühiskonna sidusust ohustavad tänases olukorras eelkõige:

1. Majandusliku ebavõrdsuse kõrge tase. Gini indeks on Eestis olnud viimastel aastatel ca 0,37, mis on oluliselt lähemal Venemaa kui EL vastavale näitajale.

2. Jätkuv trend Eesti regionaalse tasakaalustamatuse suurenemisele ning perifeersete elupiirkondade «väljasuremisele». Leibkonna liikme netosissetulek 2001. aastal oli Harju maakonnas 33 000 krooni, mitmetes Lõuna-Eesti maakondades alla 20 000 krooni.

3. Mitmete marginaliseerunud elanikkonnarühmade jõudmine olukorda, millest «tagasitulek» aktiivsesse ellu pole enam teostatav. Pikaajaliste töötute osakaal kõigi töötute hulgas on viimasel kolmel aastal olnud järgmine: 2000 – 45%, 2001 – 48,3%, 2002 – 52,8%.

4. Tekkiv trend «ajude äravooluks», mis pärsib mitmete avalikke hüvesid pakkuvate valdkondade (tervishoid, sotsiaalhoolekanne, haridus jms) jätkusuutlikku arengut.

5. Eesti tööjõuturu raskused kohaneda EL tööjaotusest ja infotehnoloogia arengust tuleneva uue keskkonnaga – töötuse kõrge tase, tööandjate suutmatuse pakkuda uusi paindlikke töövorme ja töövõtjate suutmatuse neis osaleda. Keskmise tööpuuduse tase on Eestis viimasel kolmel aastal olnud järgmine: 2000 – 13,6%, 2001 – 12,6%, 2002 – 10,3%.

6. Riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste vähene haldussuutlikkus, mis muudab avaliku teenuse sageli ebakvaliteetseks ning raskendab ka finantstoetuste taotlemist EL fondidest.

7. Kolmanda sektori vähene suutlikkus ühiskonnahuvide esindamisel, aga ka töökohtade loomisel ja teenuste (haridus-, sotsiaalhoolekanne jms) pakkumisel. Tulemusena jääb oluline sotsiaalne ressurss kasutamata.

Soovitav seisund 2030. aastaks

Sotsiaalne kaasatus. Ühiskonna kihistumine on vähenenud, Eesti Gini indeks ei ületa EL riikide keskmist taset, väiksema konkurentsivõimega indiviidide ja toimetulekuraskustes pere ja jaoks on loodud kolme sektori ühistegevusel põhinevad tugisüsteemid. Sotsiaalhoolekandesüsteem on arenenud tasemeni, kus ühegi olulise elanikkonnarühma sissetulekud ei jää alla EL-is kehtestatud toimetulekumiinimumi. Kvaliteetne tervishoiuteenus on kõigile kättesaadav. Mitte-eestlaste integratsioon on jõudnud tasemele, kus inimese etnilisest päritolust lähtuvad erinevused tööhõives, osalemises poliitikas jms on minimaalsed. Kahe Eesti metafoor on unustatud, selle asemel räägitakse kirjust ja mõnusast Eestist.

Regionaalne tasakaalustatus. Tallinna ja ülejäänud Eestit iseloomustavad olulisemad sotsiaalmajanduslikud näitajad on lähedased. Tööpuuduse tase üheski regioonis ei ületa 8%, tööturu avatust ja paindlikkust tasakaalustab töötururiskide maandamise süsteem. Töösuhetes toimib sotsiaalse partnerluse põhimõte. Loodud on elukestva õppe süsteem, mis pakub tööalast täiendus- ja ümberõpet.

Tugev kodanikuühiskond. Kujunenud on mõjus kolmas sektor, mis pakub mitmeid avalikke teenuseid ning osaleb poliitiliste otsustuste kujundamisel. Kodanike osalusprotsent valimistel on vähemalt EL riikide keskmisel tasemel.

Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Sihipärane eelarvepoliitika, sh ka tõukefondide vahendite kasutamine. Regionaalset tasakaalustatust suurendatakse perioodi esimesel poolel lisaks Eesti enda eelarvevahendite-põhistele sihtprogrammidele ka EL regionaalprogrammide ja EL Sotsiaalfondi rahaliste vahendite toel. Selle tulemusena arendatakse regioonides välja neile sobiv majandustegevus ning piisavalt tugev infrastruktuur, vähendatakse indiviidide ja pere majanduslikku ebavõrdsust ja sotsiaalset tõrjutust. Oluliseks eesmärkide saavutamise vahendiks on tulupoliitika, mille kujundamisel lähtutakse võrdsete võimaluste ideoloogiast, kuid mida täiendatakse ümberjaotamise põhimõttega selliselt, et Gini koefitsient Eestis jõuaks EL keskmisele tasemele ja alla vaesuspiiri elavate leibkondade osakaal väheneks.

Tööturupoliitika. Tööturupoliitikas on pööratud suunatult senistelt passiivsetelt meetmetelt aktiivsetele (ümberõppe ja tööturule tagasipöördumise soodustamine), tööturupoliitikale suunatakse eelarvest vahendeid EL keskmisel tasemel. Haridussüsteemi arendamisel lähtutakse tööturunõudluse ja haridussüsteemi vastavuse põhimõttest, välja kujundatakse elukestva õppe süsteem.

Sotsiaalpoliitika. Tõrjutud ja halvemini toimetulevatele sotsiaalsetele rühmadele on loodud toimivad tugisüsteemid, mis võimaldavad nende osalemist tööturul ning parandavad sellega nende heaolu. Peretoetuste ja haridussüsteemi sotsiaalsete funktsioonide (sotsiaalne rehabilitatsioon ja perekeskonna ebavõrdsuse kompenseerimine, elukestev täiendus- ja ümberõpe, sotsiaalse toimetuleku õpe), tõhustamise kaudu tõkestatakse vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse põlvest põlve edasikandumine. Tõhusa sotsiaalkindlustuse kaudu välditakse riskirühmade (vanurite, puuetega inimeste, töötute) majandusliku olukorra järsku halvenemist tasemeni, kus nende osavõtt ühiskonnaelust ja kultuurist on vahendite puudumise tõttu tõsiselt pärsitud.

Haldusreform ja partnerluspõhine otsustamine. Oluliseks eesmärkide saavutamise eelduseks on edukas haldusreform, mille tulemusena luuakse suuremad ja haldussuutlikud omavalitsused, mis omavad tugevat eelarvelist baasi ja toimivad koostöös kolmanda sektori organisatsioonidega. Kodanikuühenduste kaudu on poliitika kujundamise protsessi kaasatud erinevad huvirühmad ja lai avalikkus. Olulistele otsustele eelneb nende mõjude mitmekülgne (kaasa arvatud sotsiaalteaduslik) ekspertiis. Tugeva kolmanda sektori tekkimine eeldab senisest oluliselt suuremat riigi toetust sellele nii rahaliste vahendite (maksusoodustused jmt) kui ka koolituse ja arendustegevuse näol.

EESMÄRK 4: ÖKOLOOGILINE TASAKAAL

Sisu

Ökoloogilise tasakaalu säilitamine Eesti looduses on meie jätkusuutlikkuse keskne tingimus. Samas on see ka Eesti panus globaalsesse arengusse, järgides printsiipi, mille kohaselt kõikidel elukeskkonna tasemetel peab valitsema tasakaal nii aineringetes kui energiavoogudes.

Üldiseks eesmärgiks on looduse isetaastumisvõime lülitamine looduskasutusse. Keskkonnakaitse põhifunktsiooniks ei ole ressurside ja looduskeskkonna kaitse, vaid nende harmooniline ja tasakaalustatud haldamine Eesti ühiskonna ja kohalike koostööde huvides. Eesmärgiks on saavutada olukord, kus inimene ei käsitle keskkonda kui kaitset vajavate objektide kogumit, vaid kui tervikut, mille osaks ta ise on. Sihiks on looduse kui väärtuse ning kui ühiskonna keskse arengueessursi kooskõpsus Eesti üldise edenemise kontekstis.

Eesti ei peaks oma keskkonnakaitse ja -kasutuse planeerimisel tingimata järgima arenenud riikide keskkonna- ja reostuskeskseid ning tarbimisharjumustele suunatud käsitlusi, vaid lähtuma ka kohalikest traditsioonidest ja eripärast. Näiteks Eestile omane maastik kui kultuuripärand võiks olla lisaväärtuseks, mis suudab osaliselt korvata mitmete riikide kõrgemat elatustaset ja selle kaudu vähendada ajude väljavoolu. Eesti maastik võiks saada kandvaks elemendiks siinses ökosüsteemis, käsitledes seda kui elukeskkonda, mis haarab endasse kõige muu kõrval ka globaalsed ressursid nagu ilmastiku (kliima), õhu- ja veevalla. Kohalikul tasemel sisaldab aga elukohta koos selle bioloogilise mitmekesisuse, rekreatiivsete ressurside, aga ka vaadete ja muude esteetiliste parameetritega, mille säilitamine ja arendamine on oluline kõigi arengueesmärkide saavutamiseks.

Eesmärgi komponendid ja mõõdikud

Ökoloogilise tasakaalu eesmärk on jaotatud kolmeks põhikomponendiks:

Loodusvarade kasutamine viisil ja mahus, mis kindlustab ökoloogilise tasakaalu.

Indikaatorid: looduslike ressursside varude ja taastumisvõime pideval seirel põhinevate ressursikasutuse regulatsioonide olemasolu ja nende täitmise jälgimine (näit. litsentside jagamine nagu praegu kalanduses), taastuvate loodusressursside tarbimise osakaal loodusvarade kogukasutusest, pärandmaastike osakaal.

Seire valdkonnad: mageveevaru, veekasutus (l/inimese kohta), korduvkasutatava vee hulk üldises tarbimises (75%); rannikumere seisund; produktiivse metsa osakaal kogu metsast; bioloogiliselt produktiivse maa osakaal või suhe kogu põllumaasse; taastuvate varude kasutamise osakaal – kasutamine ei ületa looduslikku taastootmist; taastuva energia osakaal kogu energiast.

Saastumise vähendamine. Indikaatorid: saastetasude mõju tootmise korraldamisele; õhu kvaliteet (toksiliste ja kasvuhoonegaaside heitkoguste ja neeldamise (sidumise) suhe; vee kvaliteet (joogivee kvaliteet, mere ja siseveekogude rekreatiivne ja kalandusalane väärtus); jäätmemajanduse tase (jäätmete sorteerimise ja utiliseerimise aste (vähemalt 75% jäätmetest), pakendimaksu osakaal toodangu maksumuses; jääkide osa toodangust; korduvkasutataval toorainel põhineva toodangu osakaal); kogu toote elutsükli keskkonnamõju aste, transpordi struktuur (ühis- ja rööbastranspordi osakaal).

Loodusliku mitmekesisuse ja looduslike alade säilitamine. Indikaatorid: traditsiooniliste maakasutusviiside osakaal, liigilise mitmekesisuse indeks, kaitse- ja Natura-alade osakaal Eesti territooriumist (mitte alla 10%), majanduslikust kasutusest väljas oleva ala osakaal territooriumist (2010. aastaks vähemalt 5%); pärandmaastike osakaal; investeringud keskkonkakaitse ja keskkonnaharidusse (% SKP-st).

Ohud

Ökoloogiline tasakaalustatus on esmatahtsaks eelduseks kõikide eesmärkide saavutamisel. Vaatamata selle nõude näilisele lihtsusele ja arusaadavusele on siin peidus ohud, mis võivad muuta selle nõude realiseerimise keerukaks. Eelkõige mõjutavad meid suuresti globaliseerumisest tingitud tendentsid, nagu:

1. Võõrandumine traditsioonilisest looduskeskkonnast ja looduskasutusest, imporditud tarbimiskultuur, mis viib Eesti-väliste huvide domineerimisele.
2. Tendents linnastumisele tekitab olukorra, kus maastik muutub kitsa huvigrupi jaoks kindlapiiriliseks «iluasjaks».
3. Seoses toetust vääriva tendentsiga suurendada taastuvatel loodusressurssidel põhineva toodetava energia osakaalu suureneb samas surve looduskeskkonnale ja bioloogilisele mitmekesisusele.
4. Kõrge väärtusega rekreatiivsete alade (eriti rannikualad, sisemaal hinnalised maastikud) sulgemine ja «igamehe õiguse» ignoreerimine.

Soovitav seisund 2030. aastaks

Eesti keskkonna stabiilne ja teadmistepõhine haldamine. On loodud riskasutust võimaldavad loodusvarade (sh maastikud ja bioloogilise mitmekesisuse objektid) riiklikud registrid ja korrastatud vastav statistika. Toimub integreeritud planeerimine, mille aluseks on keskkonnatasakaalude arvestamine igas eluvaldkonnas, riik toetab keskkonnahoidlike tehnoloogiate eelisarendamist, toimib edukas koostöö riigiasutuste ja erinevate huvigruppide vahel. Loodusressursside kasutuselevõtule kaasnevad eelnevalt koostatud põhjendatud ja suurimat majanduslikku tulu tootavad optimaalse kasutamise skeemid, mis võimaldavad vältida pöördumatuid kahjusid ja raiskamist. Transpordi struktuuris on toimunud märgatavad nihked – on tõusnud keskkonnasõbralikumate transpordiliikide (rööbastranspordi) osakaal. Töötab olmeprügi sorteerimise süsteem ning tööstusele ja transpordile on kehtestatud kõrgemad saastetasud. On sisse viidud säästva tarbimise mehhanism riigihangete, riiklike investeerimisprogrammide jt arengukavade kriteeriumidesse (mille alusel valitakse projektid, millesse investeerida).

Keskkonnakasutuse väärtushinnangud lähtuvad eelkõige ökoloogilisel tasakaalustatud elukeskkonna säilitamise vajadusest. Maastike planeeringud, mis on koostatud riigi kohta tervikuna, näevad ette, et regionaalselt toimiksid tehnogeenseid ja looduslikke maastikke tasakaalustavad mehhanismid, mis soosivad kõigi elanike võimalusi looduskeskkonna rekreatiivsete ressursside kasutamiseks. Kindlalt on juurdunud printsiip, mis ei luba keskkonnakasutuses toimida riski piiril. Vastavalt teadmiste ja tehnoloogiate arengule võivad toimuda muutused teatud ressursside haldamises. Riik soosib traditsiooniliste maakasutusviiside (põllu- karjamaad, mets) arengut regionaalpoliitika kaudu.

Eesti on vääriline osaleja globaalsetes ökoloogilistes arengutes. Eesti osaleb põhilistes rahvusvahelistes konventsioonides ja on aktiivne Läänemere regiooni keskkonnaseisundi säilitamise ja parandamise meetmete rakendamises. On loodud Eestist pärit ja piiriülese saaste bilanss-andmebaas, kokku lepitud saaste sihtarvudes ja sellele vastavalt toimub saastemaksude ümberarvutamine ja uute määrade kehtestamine. Oluliselt on vähenenud saasteainete (sealhulgas atmosfääri heitmed, pakendid jne) osakaal toodetud materiaalsetes väärtuses.

Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Haridus. Ühiskond, olles ökosüsteemi osa, peab võtma vastutuse ökosüsteemide harmoonilise arendamise eest. Selle põhieelduseks on eetilise ja teaduslikult põhjendatud looduskeskkonna (elukeskkonna) haldamine. Loodusressursi mõistlik majandamine eeldab tehnika- ja loodushariduse kompleksset arendamist, mille puhul peab hariduse struktuur olema praegusest erinev ja loodusharidus peab kõigil õppetasanditel moodustama hariduse orgaanilise osa. Eesti tasakaalustatud jätkusuutliku arengu eelduseks peab olema kõikide ühiskonnakihtide, eriti aga üldpoliitiliste otsuste tegijate ja ametnike loodusteadusliku mõtteviisi süvendamine.

Tehnoloogiline innovatsioon. Registrites olevate ja tuleviku (ka praegu veel rahalisse väärtusesse raskesti ümberarvestatavate) ressursside kasutamisele peavad eelnema investeeeringud uutesse tehnoloogiatesse, mis võimaldavad välja töötada ning rakendada optimaalseimad kasutamisskeemid ja arvestavad maksimaalselt loodusliku aineringe printsiipidega. Loodusressursside kasutuse taseme määrab eelkõige looduskeskkonna isetaastumisvõime.

Samas peab Eesti tegelema tootearendusega suundades, mida toetab meie keskkonnatingimustest ja -väärtustest lähtuv ressurss. Nii tuleb maastike kasutamisskeemide väljatöötamisel ja metsamajanduse arendamisel lähtuda maaelu ja eesti kultuuri säilitamise vajadusest, energeetika pikaajalisel planeerimisel keskkonnasõbralikkusest. Juba täna tuleb kavandada sammud üleminekuks põlevkivijärgsele energeetikale. Eesti loodusressurss on samas oluliseks allikaks vahendite leidmisel tänaste sotsiaalprobleemide lahendamisel ja heaolu kasvu kindlustamisel.

Ökopolitika. Eestis tuleb välja töötada majanduslikult ja ökoloogiliselt optimaalsed loodusressursside kasutamisskeemid. Esimeseks sammuks on kõiki loodusvarasid ja maastikke hõlmavate registrite koostamine. Loodusressursside kasutamine tuleb korraldada põhimõttel «toormest produktini», arvestades nn puhverprintsipi (mitte tegutseda ohu piiril, vaid jätta varud ootamatuteks olukordadeks).

Tuleb luua riiklik jätkusuutliku arengu monitooringusüsteem olemasolevate ökoloogilise tasakaalustatuse eesmärgi komponentide hindamiseks, kasutades nii siiani olemasolevaid looduskeskkonna seisundi seire andmeid kui lisades uusi struktuure komponentide kõikide indikaatorite ja mõõdikute hindamiseks ning protsesside jälgimiseks.

Loodusressursside kasutamine peab toimuma põhimõttel, et taastuvate ressursside puhul ei ületaks kasutus nende taastootmisvõimet. Nn fossiilsete või taastumatute loodusressursside kasutamine toimuks põhimõttel, et nende ekspuaterimine oleks kindlustatud selle ajani, kus neid on võimalik asendada mõne teise, näiteks taastuva ressursiga.

Tuleb alustada diskussiooni ja uuringuid kaitsealuste territooriumide paiknemise ja ulatuse osas. Praegune intensiivne kaitsealade laiendamine nõrga ja lõdva haldusjuhtimise olukorras ei ole piisavalt efektiivne. Oluline on looduskeskkonna kasutamist reguleeriva seadlusandluse vastuvaidlematu jälgimine.

Maksupoliitikas tuleb rakendada mehhanismid materjalide korduvkasutuse soodustamiseks ja saastetasud saastumise vähendamiseks.

Eesti energiamajandus tuleb ümber korraldada, toetades energiasäästlikku tegevust ja eelisarendades seda. Eelistada tuleb keskkonnasõbralikumaid transpordiliike. Kuna taastuvatest materjalidest energiatootmisega kaasnevad paratamatult maastike kasutamise probleemid – elupaikade häving, täiendav koormus bioressursside kogumisel, müra, rikutud maastik jms, siis tuleb välja töötada mehhanismid, mis võimaldavad kahjulikku keskkonnamõju adekvaatselt määrata ja kompenseerida.

Tekkivad seosed eesmärkide poole liikumisel

Siin esitatud käsitlus Eesti jätkusuutlikkusest põhineb ülalkirjeldatud neljal arengueesmärgil. Eesti on jätkusuutlik, kui toimub ühiskonnas selgelt tajutav, mõõdetav ja kooskõlaline liikumine kõigi nelja eesmärgi suunas. Ükskõik millise sihiasetuse kõrvalejäämine või sellest kaugenemine tähendab ohtu jätkusuutlikkusele. **Jätkusuutlik on Eesti, kus on kindlustatud eestiliku kultuuriruumi püsimine, inimeste heaolu kasv, ühiskonna terviklikkus ja tasakaal loodusega.** Kõik väljapakutud eesmärgid on olulised, ühtegi ei saa teisega asendada. Seetõttu tuleb neid nelja arengueesmärgi käsitleda ühtse süsteemina, mille terviklik silmaspidamine ja arvestamine on meie jätkusuutlikkuse alus.

Samas võib teatud ajaperioodil mõne eesmärgi poole liikumine olla ühiskonnas rohkem võimendatud kui mõne teise sihi suunas minek. 1980-ndate lõpust kuni taasiseseisvumiseni oli selgelt esiplaanil kultuuriruumi säilimisega seonduv, 1990-ndatel domineeris heaolu ja majanduskasvu temaatika, viimastel aastatel on esiplaanile nihkumas mitmed sotsiaalse sidususe aspektid. Samas on ajutiselt «kõrvale jäänud» eesmärkide puhul tõenäoliselt paratamatu nende võimendatud (kompenseeriv) käsitlus järgmisel ajaperioodil. Süsteem peab oma terviklikkuse säilitama.

Pole raske näha, et püstitatud eesmärgid ise on mõnevõrra vastuolulised, õigemini – ühe eesmärgi suunas võimendatud liikumine võib pärssida teise saavutamist. Suund kiirele heaolu suurenemisele ei pruugi olla parim ei Eesti kultuuriruumile ega ökoloogilisele tasakaalule, sotsiaalse sidususe esiplaanile seadmine ei pruugi toetada majanduskasvu jne. Küsimuseks on, kuidas sisu ja suunitluse poolest erilaadseid eesmärke üheaegselt silmas pidada ja arvestada. Piltlikult – kuidas joosta korraga nii vasakule kui paremale, olla üheaegselt avatud ja eestikeskne, tagada kiire majandusareng ja tegelik loodushoid jne.

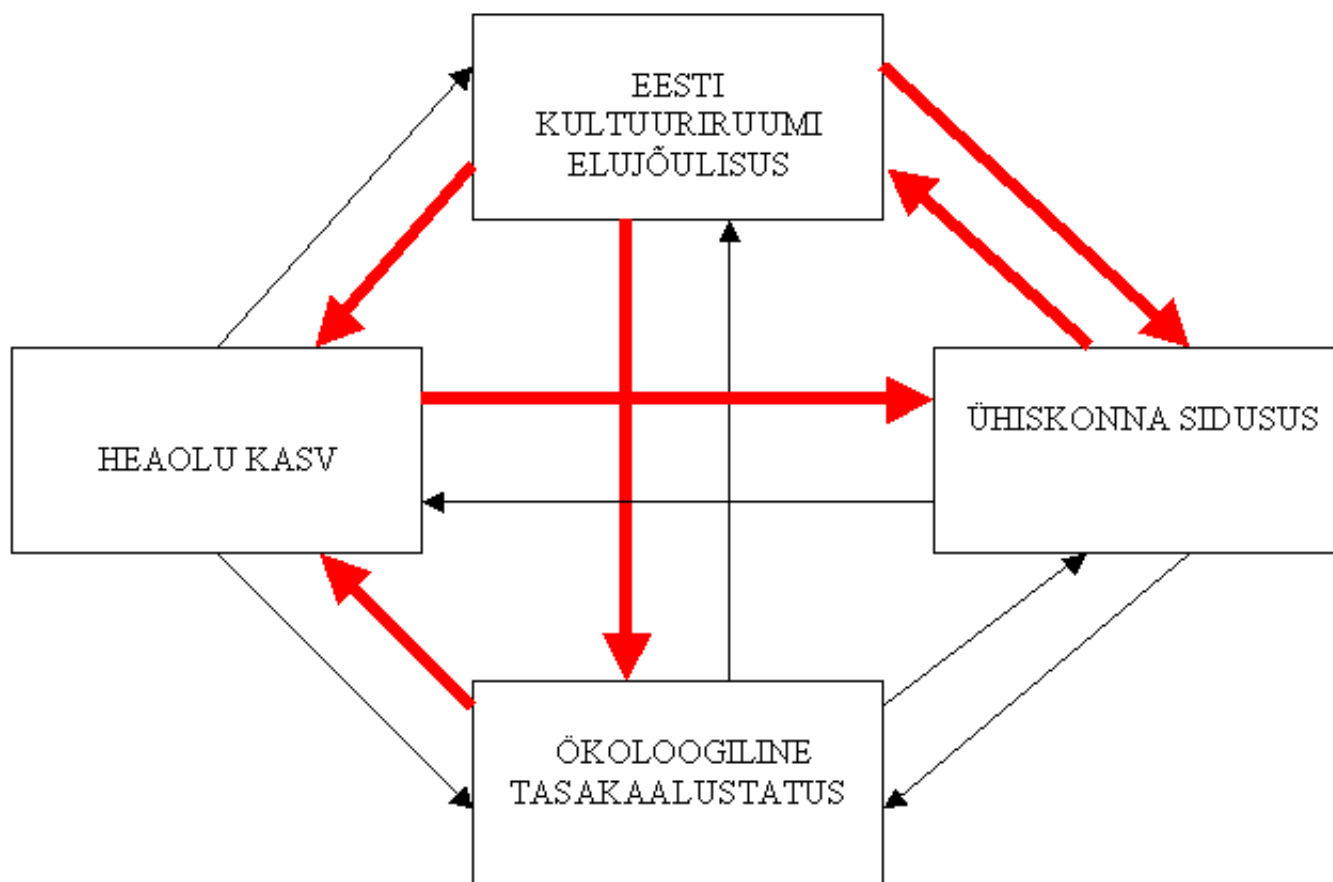
Erinevate eluvaldkondade dünaamika kooskõpsatus on keeruline ülesanne, ilma selleta ei ole aga võimalik tajuda, mida reaalsuses tähendab püüdlus üht või teist tüüpi (majanduslikke, sotsiaalseid jt) resultate saavutada, millised on selles piirangud ja võimalused. SE21 ettevalmistamise käigus viidi läbi eesmärkide omavaheliste vastasmõjude hindamine (täpsemalt on vastasmõjude hindamise protseduur kirjeldatud lisas 1-1), mille sihiks oli selgitada välja erinevate eesmärkide vahel saavutamise käigus tekkivad seosed, aga ka määravad faktorid, millest täna sõltub Eesti liikumine jätkusuutlikkuse suunas. Eesmärkide vastasmõjude hindamine omab SE21-s olulist tähtsust, kuna hindamiste tulemusena väljajoonistuvad seospildid on üheks aluseks järgmises osas esitatavatele arengualastele valikutele. Iga peatükis 2 ja 3 esitatud arenguvalik-stsenaarium on konstruktsioon ühelt poolt püüdest minneid siin kirjeldatud eesmärkidest võimendatult ellu viia ja teiselt poolt teatud ideoloogia ja institutsionaalse mehhanismi valikust nende eesmärkide saavutamiseks. Vastasmõjude analüüs aitab mõista juba käivitunud iseregulatiivse arengu loogikat, selles peituvaid võimalusi ja võimatusi. Stsenaariumide koostamisel on siia juurde toodud ka aktiivne subjektiivne valik, ühiskonna aktiivsema osa püüd arengut ühel või teisel viisil suunama hakata.

Eesmärkide vastasseoseid hinnati nendes sisalduvate komponentide tasandil. Täpsemalt – hinnati ühe eesmärgi võimendatud liikumise mõju teiste eesmärkide komponentidele.

Järgneval joonisel on ülevaatlikkuse huvides analüüsi tulemused esitatud siiski mitte eesmärkide komponentide tasandil, vaid juba üldistatult eesmärkide kui tervikute vaheliste seostena.

Joonis 1-1

Eesmärkide vastasmõjud

Jämedamad seosejooned kirjeldavad joonisel tugevamaid mõjusid, peenemad nõrgemaid. Tugevamateks mõjudeks osutusid järgmised.

1. **Eesti kultuuri(ruumi) mõju ökoloogilisele tasakaalustatusele**, sh komponentide tasandil on kõige tugevam mõju saastumise vähendamisele ja loodusliku mitmekesisuse säilimisele. Tugeva mõju põhjenduseks on arusaam, mille kohaselt just kultuur kui väärtuste ja hoiakute kujundaja on oluline tegeliku keskkonnakasutuse määraja.

2. **Eesti kultuuri(ruumi) elujõulisuse mõju Eesti ühiskonna sotsiaalsele sidususele**. Mõju hinnati tugevaks kõigi kolme sotsiaalse sidususe komponendi (regionaalne tasakaalustatus, sotsiaalne kaasatus, kodanikuühiskond) osas. Ühine kultuuriline kontekst on omamoodi sidusaineks kultuurikandjate liitmisel terviklikuks ühiskonnaks.

3. **Eesti kultuuri(ruumi) elujõulisuse mõju inimese heaolule**. Mõju on samuti tugev kõigi kolme heaolukomponendi (majanduslik jõukus, turvalisuse tase, võimaluste mitmekesisus eneseteostuseks ja rekreatsiooniks) osas. Hinnangu aluseks on jällegi arusaam, mille kohaselt ühine kultuurikontekst loob turvatunde ja kujundab ühiseid väärtusi.

4. **Heaolu mõju Eesti ühiskonna sotsiaalsele sidususele**. Komponentide tasandil on suurim mõju sotsiaalsele kaasatusele eeldusel, et üldine jõukuse suurenemine vabastab inimese aega ja energiat teisteks, ennekõike sotsiaalseteks tegevusteks.

5. **Ühiskonna sidususe mõju Eesti kultuuriruumile** on oluline kultuuriruumi kõigi kolme komponendi osas. Sidus ühiskond on keskseks eelduseks kultuuriruumi püsimisele.

6. **Eesti arengu ökoloogilise tasakaalustatuse mõju inimese heaolule** lähtub arusaamast, et ökoloogiline tasakaalustatus kujundab üldise keskkonna, kus me elame – õhk, vesi, maastikud – ning on selle kaudu ka heaolu keskne mõjur.

Vastasmõjude hindamine osutab, et kõige enam mõjutab teisi eesmärgi (ja ka nende komponente) kultuuriruumi elujõulisus, mille mõju hinnati tugevaks kõigile kolmele ülejäänud eesmärgile. See omakorda tähendab, et jõupingutused just selle eesmärgi osas võivad omada kõige tugevamat mõju ka ülejäänute saavutamisele. Seega, tõstes kultuuriruumi elujõulisuse eesmärgi keskele kohale, andes talle teatud määral tähtsama osa teiste eesmärkidega võrreldes, on alust potentsiaalselt loota, et paralleelselt saavutatakse vähemalt mõni ülejäänud eesmärgidest või nende komponentidest.

Kõige enam mõjutatuks teistest eesmärkidest osutus ühiskonna sidusus. Teisisõnu, selle eesmärgi saavutamine on kõige rohkem sõltuvuses liikumisest kolme ülejäänud eesmärgi suunas. Seega, vastupidiselt kultuuriruumi keskseks asetamisele, tähendab Eesti arengutee ülesehitamine sidususe eesmärgi võimendatud liikumisena, üheaegselt nii kõige suurema ressursikulu (kuna mingi «osakese» sidususe saavutamiseks on vajalik panustada teistesse) kui ka ajakulukamat arenguteed (kuna sidususe saavutamiseks on vajalik saavutada enne (kõik) ülejäänud eesmärgid).

Koos vastasmõjude analüüsiga toimus ka viimase kümnendi trendide hindamine üksikute arengueesmärkide osas. Pilt kujunes selles osas alljärgnevalt:

Kõige probleemsemaks hinnati arenguid ühiskonna sidususe osas – trend on olnud selgelt sidususe vähenemise suunas nii ebavõrdsuse kui regionaalsete erisuste suurenemise mõttes. Vaid kodanikeühiskonna vaatepunktist võib täheldada teatud positiivset arengut.

Heaolu osas on arengud vastuolulised – jõukuse suurenemine ja vähenemine üheaegselt (olenevalt ühiskonnakihi) koos turvalisuse kahanemise ja eneseteostuse võimaluste suurenemisega. Eesti kultuuriruumi elujõulisus on peale iseseisvumist kindlasti kasvanud, samas on tekkinud uued, globaliseerumisest tulenevad tõsised ohud. Ökoloogilise seisundi osas on toimunud paranemine looduse saastamise vaatepunktist, samas on mõned looduskasutuse valdkonnad (näit. metsaraie) muutunud väga kriitiliseks.

Kõige keerulisemaks hindasid SE21 eksperdid lähiaastakümneteks sotsiaalse sidususe eesmärgi saavutamist, kuna senised arengutrendid on selles valdkonnas olnud püstitatud eesmärkidele vastassuunalised. Samas, lähtudes arengueesmärkidest kui terviklikust süsteemist, tähendab sihtide mittesaavutamine sidususe valdkonnas ohtu kogu Eesti arengu jätkusuutlikkusele.

Kokkuvõte

Ülalkirjeldatud neli arengueesmärki ei ole teistes riikides koostatud säästva arengu strateegiate kontekstis unikaalsed. Ökoloogilise tasakaalu eesmärk koos selle erinevate komponentidega on osa kõikides senikoostatud strateegiates, heaolu kasv ja ühiskonna sidusus on osaks paljude riikide (Suurbritannia, Saksamaa, Austria, Holland jt) strateegiates. Kultuuriruumi püsivuse kui eraldi eesmärgi osas on SE21 seevastu suhteliselt eriline, meie teada ei ole sellist eesmärgipüstitust üheski senikoostatud strateegias. Samas pole raske näha kultuuriruumiga seotud sihiasetuse taga Eesti eripära – ajalooline kogemus, väike ühiskond ja piiratud ressursidega riik – kõik see teeb sellise eesmärgipüstituse just jätkusuutlikkuse kontekstis põhjendatuks ja ka paratamatuks. Lisaks eespool osundatud asjaolu, mille kohaselt just kultuuriruumis toimuv on kõige paremaks toeks (või ka takistuseks) teiste eesmärkide saavutamisel.

Lähtudes säästva arengu strateegia koostamise tavadest arenenud riikides võiks ka Eesti strateegia üles ehitada n.ö lineaarselt. Võttes aluseks püstitatud eesmärgid ja nende komponendid, tuleks järgmise sammuna

koostada tegevuskava igähe suunas liikumiseks ning lisaks kujundada mõõdikute süsteem sellise liikumise monitoorimiseks ja hindamiseks. Selline lähenemine tähendaks aga, et ühiskonna üldine toimimisviis ja regulatsioonimehhanismid jäävad seniseks, toimub lihtsalt võimendatud liikumine mõningate prioriteetsete sihiasetuste suunas.

SE21 koostajate veendumuse kohaselt ei taga senise arengu (lineaarne ja prioriteedipõhine) jätkamine Eesti jätkusuutlikkust. **Eesti jätkusuutlikkuse eelduseks on järgmistel kümnenditel toimuv selge arengukiirendus.** Arengukiirenduse all on mõeldud kiirendust liikumisel kõigi nelja arengueesmärgi suunas, eriti järelejätmist nii EL keskmistele heaolunäitajatele kui ka ühiskonna sidususe ja toimimisvõimekuse viimist EL riikidega võrreldavale tasemele. Laienenud EL-is püsivalt «viie viimase» hulka jääv Eesti ei ole jätkusuutlik juba seetõttu, et Euroopa avatud võrdlusruumis viibides hakkab järjest rohkem siniseid inimesi endalt küsima – miks just mina peaksin elama ja ennast realiseerima siin, EL mahajäänud ääremaal? Teguvõimsama eliidi lahkumine võib saada kriitiliseks hoobiks Eesti arengule ja jätkusuutlikkusele. Eesti lähikümnendite arenguülesanne on raske ja omamoodi paradoksaalne – **järele jõuda EL elukvaliteedile, säilitades seejuures Eesti kultuuriruumi, oluliselt suurendades ühiskonna sidusust ning tagades ökoloogilise tasakaalu.** See on võimalik, aga mitte senise arengumudeli jätkamise kaudu, vaid paradigmatvahetuse teel.

II peatükk EESTI ARENGUVALIKUD

Sissejuhatus

SE21 ekspertide hinnangul on Eesti jätkusuutlikkuse keskne eeldus arengukiirendus järgmistel kümnenditel, mõeldes selle all kiirendatud liikumist kõigi nelja arengueesmärgi suunas. Põhjus on eelkõige seotud meie poliitilise, majandusliku ja sotsiaalse keskkonna muutusega, tulenevalt astumisest Euroopa Liitu. Avatud euroruumis on jätkusuutlik vaid Eesti, kes suudab nii riigina kui ühiskonnana toimida samaväärselt nii vana Euroopaga kui ka Ameerika ja Aasia arenenud riikidega. See ülesanne ei ole lahendatav senise arengutee lihtsal ja mehaanilisel jätkamisel. See ülesanne eeldab uute arengufaktorite teadlikku sissetoomist ja jõulist kultiveerimist.

Lähtuvalt eeltoodud arusaamast viisid SE21 ekspertrühmad läbi analüüsi Eesti võimalikest arengumudelitest, sihiga defineerida arengukiirendust võimaldav ning samas ka jätkusuutlik arengutee (või arenguteed) Eesti jaoks. Analüüsi lähtekohaks oli viimase kümnendi Eesti tegelik ühiskonnakorraldus, mida kõige üldisemalt võib iseloomustada *vähesekkuva riigimudelina*. Kasutatud on ka määratlusi turukeskne, liberaalne, indiviidikeskne. Tõepoolest, pärast taasiseseisvumist said nii majanduses kui ka teistes eluvaldkondades määrava rolli iseregulatsioon ja turusuhted, rõhutati isiklikku vastutust ja konkurentsi ergutavat rolli. Tegelikult polnud ka valikut – just vähesekkuv lähenemine pani ühiskonna tööle, avas individuaalsed ressursid ja viis Eesti võrreldes teiste Ida- ja Kesk-Euroopa maadega vähemalt majanduslikus mõttes suhteliselt rahuldavasse seisu. Samas on üldteada selle tee destruktiivne mõju kasvõi sotsiaalse sidususe osas. Tänapäevane küsimus on – milline oleks Eesti jätkusuutlikkuse jaoks parim viis edasilikumiseks. SE21 ekspertide hinnangul on täna Eesti ühiskonnas olemas alged ja eeldused jätkamiseks vähemalt kolmes suunas. Esimene võimalus on praeguse, vähesekkuva skeemi jätkamine. Alternatiivideks jätkustsenaariumile on nihe kas konservatiivsema ja rahvuskesksema mudeli suunas või siis nihe nn sotsiaalsel partnerlusel põhineva ühiskonnakorralduse suunas.

Järgnevalt on esitatud SE21 ekspertrühmade analüüs nimetatud kolme võimaliku arengutee ehk stsenaariumi osas. Analüüs põhineb ekspertide hinnangutel ja rühmatöödel ning sisaldab iga stsenaariumi kasutuselevõtu motiivi ja põhitunnuste kirjeldust, vastavat arenguteed toetavate asjaolude iseloomustust, arengutee realiseerumise mõju/tulemuste kirjeldust nelja arengueesmärgi vaatepunktist, hinnangut stsenaariumi tugevatele-nõrkadele külgedele ning üldistavat hinnangut tee jätkusuutlikkusele.

Jätkustsenaarium

Motiiv. Läbiproovitud skeem, ei eelda oluliste muutuste sisseviimist praegusesse elukorraldusse. Lootus, et turupõhine majanduskasv aitab lahendada ka stsenaariumiga seotud kitsaskohad, eelkõige sotsiaalse sidususe osas.

Tunnused. Turukeskne ühiskonnakäsitus, aluseks on usk üksikindiviidi ratsionaalsusesse ja algatusvõimesse. Efektiivsus, otstarbekus ja kasumlikkus on kesksed mõõdupuud kõigis eluvaldkondades. Suund avalike kulutuste vähendamisele, ettevõtluse toetamine, erakapitali rakendamine ka seni valdavalt avaliku sektori valdkondades (haridus, teadus, tervishoid). Soov jagada riigi ja ühiskonna toimimiseks vajalikud funktsioonid EL institutsioonide ja kohaliku omavalitsuse vahel (Eesti riik on efektiivseks toimimiseks lihtsalt liiga väike).

Toetajad. Stsenaariumi realiseerimist soodustab Eesti kiire lülitumine maailmamajandusse ning selle hea käekäik. Liberaalne turumajandus annab Põhjamaade sotsiaaldemokraatlikus naabruses mitmeid eeliseid, suurendades mh välisinvesteeringute sissevoolu ja heaolu kasvu. Arengutee selgeteks toetajateks on ettevõtjad, välisinvestorid, aga ka noorem elanikkond ja riskialtid inimesed.

Positiivne mõju. Stsenaarium mõjub soodsalt majandusarengule ja (majandusliku) heaolu kasvule, küll mitte pikaajalises perspektiivis. Kodanikeühiskonna kujunemist stsenaarium ühelt poolt soodustab (on tunnetatud vajadus oma õiguste kaitseks, huvide esindamiseks jne), teisalt ei pöörata riigi ja ettevõtlike poolt rohujuuredemokraatiale aga erilist tähelepanu. Siiski – eratoetused kolmandasse sektorisse suurenevad. Eesti inimeste konkurentsivõime suureneb, Eesti integreerub tugevamalt rahvusvahelistesse struktuuridesse. «Nähtamatu käsi» ehk turujõud sunnib kõiki ühiskonnaliikmeid maksimaalsele pingutusele, (summaarselt) vallanduv energia on selle stsenaariumi puhul kõigest võimalustest suurim.

Ohud. Eesti kultuuriruumi püsimine ei ole selle stsenaariumi kontekstis esmatähtis küsimus, individualistlik eluorientatsioon rahvuskesksust ei soosi. Samuti ei suurene sotsiaalne sidusus, rühmadevahelised (majanduslikud, regionaalsed) lõhed süvenevad jätkuvalt. Materiaalsele edule orienteeritud ja samas tugevasti kihistunud ühiskonnas on soodus pinnas kuritegevusele. Teatud ühiskonnagruppide vaesus ja tervete paikkondade mahajäämus hakkab võimendama negatiivset demograafilist trendi, süvendades inimkapitali defitsiiti ning suurendades eaproduktiivseid kulutusi. Suureneb surve kvaliteetse tööjõu sissetoomiseks, mis aga teravdab suhteid tööturul ja suurendab konfliktohtu ühiskonnas tervikuna. Turukeskne Eesti satub vastuollu oma põhjamaise (sotsiaaldemokraatliku) ümbrusega, kahaneb Põhjamaade toetus Eestile rahvusvahelisel tasandil. Kui majanduskasv peaks pidurduma, satub Eesti selgetesse raskustesse. Sellises olukorras oleks vaja riigi sekkumist, kuna aga riigi roll majanduse reguleerimisel on marginaalne, pole ka väljakujunenud hoobasid, millega majanduse võnkeid tasandada ja kriise lahendada. Ikkagi on oht jääda odavaks allhankemaaks, kuna puudub sihiteadlik innovatsioonipoliitika, puhas turg seda ei taga.

Hinnang jätkusuutlikkusele. Lühiajaliselt (siirdeperioodil) on vähesekkuv stsenaarium tulemuslik, samas ei taga see Eesti jätkusuutlikkust pikas perspektiivis. Eesti jaoks kesksed arengueesmärgid (I ja III) jäävad saavutamata, eelkõige sotsiaalse sidususe osas on Eesti juba täna kriitilise piiri lähedal (rohkem Venemaa kui Euroopa). Kannatab inimkapitali taastootmine ja väheneb inimressursi kasutamise efektiivsus, suur osa inimestest jääb väärtuste loomisest kõrvale. Tugev on surve loodusressursside väljakurnamisele.

Jätkustsenaariumiga seotud ohte on tänaseks tajunud märgatav osa ühiskonnast, mistõttu on kujunenud ka eeldused paradigmanihkeks. Nihe võib toimuda kahes suunas, rahvuslik-konservatiivse või sotsiaalse partnerluse arengutee suunas.

Konservatiivne arengutee

Motiiv. Olukorras, kus väliskeskkonna määramatus tõuseb, on konservatiivsus kui püsijäämise strateegia ennast ajaloos korduvalt õigustanud. Euroopa Liitu minek suurendab oluliselt määramatust ka Eesti jaoks, mis teeb põhjendatuks ettevaatliku ja säilitamisele suunatud strateegia omaksvõtu.

Tunnused. Aluseks on rahvus-, kodu- ja looduskesksuse ideoloogia, milles rahvuskultuuri ja loodusläheduse väärtused on ühendatud traditsiooniliste konservatiivsete väärtustega (kord, autoriteet, traditsioon, enesedistsipliin, lojaalsus, perekesksus). Sihiks on stabiilsus, mitte muutumine ega areng. Valdav on enesekaitse hoiak, soov tõkestada negatiivseid välismõjusid ja võõraste kultuuride, eriti ameerikaliku massikultuuri, ja tarbimisühiskonna mõjusid. Kaitsmise/säilitamise põhiobjektid on eesti keel, traditsiooniline rahvuskultuur ja rikkumatu looduskeskkond, ka traditsioonidel põhinev turvaline ja loomulik elulaad. Selle saavutamiseks luuakse hästitoimiv toetamise ja järelevalvesteem ning propagandamasin. Kujuneb selge piir oma ja võõra vahel. «Oma» kaitsmiseks kehtestatakse normatiivide ja piirangute süsteem. Võim on suhteliselt tsentraliseeritud, riigi roll tuntav kõigis eluvaldkondades. Jätkusuutlikkust tõlgendatakse kui olemasoleva kaitsmist, ettevaatlikkust muudatuste elluviimisel, välismõjude tõkestamist. Keskkonda saastava ja seda ohustava majandustegevuse puhul kehtestatakse kõrged preventiivse iseloomuga maksud, rikkujatele saavad osaks karmid karistused.

Toetajad. Konservatiivsele arenguteele suundumise oluliseks mõjuriks võib saada väline oht Eesti iseseisvusele ja eestluse püsimisele – pikaajalised sõjakolled maailmas, põgenike- ja immigratsioonisurve, Venemaa poolt tulevad ähvardused jm. Stsenaariumi võib vallandada ka terav sisemine ohutunne – laialdane veendumus Eesti kultuurilise jätkusuutmatuse osas või ka ökokatastroofi võimaluse teadvustamine (näiteks kavad tuua Eestisse suur hulk võõrtööjõudu või siis leping asutada siia rahvusvaheline tuumajäätmete hoidla). Ka senise arengutee siirdumine veelgi liberaalsemale rajale koos tarbijalikkuse kasvuga võib vastureaktsioonina kujundada soodsa pinnase isolatsionismi ja traditsionalismi tugevnemisele ühiskonnas, mis toetab konservatiivse stsenaariumi käivitumist.

Positiivne mõju. Positiivne on stsenaariumi mõju mitmete alaeesmärkide osas – sotsiaalne sidusus suureneb, kultuuriruumi hoidmine saab erilise tähelepanu osaliseks, regionaalsed erisused vähenevad, loodusseisund paraneb. Oluliselt paraneb inimeste turvalisus. Majanduslik jõukus ühtlustub, paraku EL keskmisest oluliselt madalamal tasemel. Üldine elukorraldus on rahulik, stressiallikaid vähem kui näiteks jätkustsenaariumi puhul.

Ohud. Vastupidiselt ootustele demograafilist kriisi stsenaarium ei lahenda, mõju on pigem vastupidine. Emigratsioonisurve, eriti noorema põlvkonna hulgas, on tuntav. Vaatamata soovitudele käsitleda heaolu komplekselt, mitte pelgalt majanduslikult vaatenurgast, jääb ka heaolu eesmärk saavutamata (pidades silmas soovi jõuda järele EL keskmisele healutasemele), mis tekitab rahulolematust. Eneseteostuse võimalused on, tänu kultuuriproteksionismile, piiratud kui «välismaal». Mõnevõrra taastub «kahepaiksuse sündroom» – avalikult ollakse nii nagu peab, eraelus on jutt ja teod teistsugused. Konservatiivne ja järelevalvest huvituv riik tekitab teisitimõtlejate rühmitusi, kes panevad valitseva mõtteviisi kahtluse alla. Tarbimisvajaduste allasurumine

loob aluse salakaubanduse suurenemiseks ja korruptsiooniks. Rahvusvahelise integratsiooni võimalused ja ka inimeste võime kohaneda muutustega ümbritsevas maailmas väheneb.

Hinnang jätkusuutlikkusele. Stsenaarium on jätkusuutlik püsiva välisohu või sisekriisi tingimustes, suhteliselt jätkusuutmatu aga avatud ühiskonna oludes. Stsenaariumi on raske sobitada eluga avatud euroruumis. Konservatiivse hoiaku omaks võtt pärast liitumist EL-iga tähendab päris kindlasti mahajäänud perifeeriariigi staatust.

Sotsiaalne partnerlus

Motiiv. Arusaam, mille kohaselt üha keerukamateks muutuvates tegevustingimustes ei ole võimalik edukalt hakkama saada ilma ühiskonnas peituvate väga erinevate huvide ja kompetentside kaasamiseta otsustamisse, teisalt soov ületada võõrandumisnähtused radikaalse detsentraliseerimise ja demokratiseerimise kaudu.

Tunnused. Erinevalt turukesksest jätkustsenaariumist ja riigikesksest konservatiivsest stsenaariumist on sotsiaalse partnerluse arengutee tugevalt kodanikuühiskonna keskne. Mudeliks on nn võrgustikuühiskond, kus toimetab palju erinevate huvidega subjekte ning subjektide rühmitusi, kes soovivad poliitika kujundamise protsessis kaitsta oma (eri)huvisid, samas tunnistades, et otsuste kujundamise tingimuseks on ka teiste huvitatud osapoolte kaasamine. Riik loobub otsuste tegemise monopolist, kaasates otsustusprotsessi ühiskonna erinevad huvigrupid. Otsustusprotsess on avalik ja läbipaistev. Avalikku sfääri puudutavad otsused kujundatakse riigi ning kodanikuühiskonna partnerluse põhimõttel, tugev on erasektori, riigi ja kolmanda sektori koostöö majanduses, eriti teenuste pakkumisel. Partnerluspõhimõte on muutunud heaks tavaks ja üldkehtivaks käitumishormiks. Isegi juhul, kui ühisele arusaamale ei jõuta, nähakse teist osapoolt võrdväärse partnerina, kellega tuleb koos elada, mitte aga vastasena, kellel tuleb «nahk üle kõrvade tõmmata». Solidaarsustunnet kultiveeritakse aktiivselt, sh meedia kaudu. Solidaarsuspõhimõtete juurutamist ja kokkulepete sõlmimise mehhanismide sisseviimist toetatakse seadusandlikult.

Erinevus konservatiivsest stsenaariumist on põhimõtteline. Konservatiivse stsenaariumi keskseks subjektiks on tugev ja hierarhiline riik, partnerlusstsenaariumi puhul liigutakse vastupidiselt – otsustusmehhanismi jagamise ja hajutamise suunas. Erinevate subjektide vahel sünnivad horisontaalsed kokkulepped, mis on aluseks poliitika elluviimisel. Jõutakse kokkuleppele rahvuslike arenguprioriteetide ning rahvatulu ümberjaotamise põhimõtetes, arvestades kõigi oluliste ühiskonnagruppide huve.

Meedia oluliseks rolliks on selles kontekstis aktiveerida avaliku huvi tekkimist ning kujundada erinevate arvamuste ühisosa. Suureneb meedia hariv funktsioon, mille sihiks on ühiste arusaamade ja vastastikuse mõistmise kujundamine ning erinevate huvide ning erineva kogemusliku taustaga inimeste kokkuviiimine.

Toetajad. Stsenaariumi käivitumise tõukejõuks võib olla Põhjamaade poliitilise kultuuri mõju jätkuv tugevnemine Eestis, aga ka «nähtamatu käe» või siis konservatiivse stsenaariumi ülevõimendamine, millest johtuv rahulolematu suunab kodanikeühendused aktiivsemalt avalikku ellu sekkuma. Teisalt on stsenaariumi eelduseks riigi ning majandusolude stabiilsus, piisav heaolu tase ning lai ja toimiv kodanikeühiskond. Partnerlust soodustab konkurentsiloogika mõju nõrgenemine ka äriilmas ja poliitikas, ka siin toimuvad nihked läbirääkimistekeskse koostöökultuuri suunas. Suureneb arusaamine sotsiaalse kapitali (usaldus, koostöövõime) olulisest rollist ka majanduse edukuse jaoks, rääkimata demokraatlikust poliitilisest süsteemist. Sellele kohanevad ka inimeste hoiakud: usaldamatus väheneb ja barjäärid madalduvad, enesestõmbunud ja umbusklikust eestlasest saab naeratav ning kõigiga avatult suhtlev eurooplane.

Positiivne mõju. Kaasamine ja partnerlus mõjub inimeste enesetundele tervendavalt, ka (majanduslikke) raskusi tajutakse kergematena olukorras, kus on olemas sotsiaalne toetus ning võimalus oma olukorda selgitada ja argumenteerida. Suureneb kultuuriruumi mitmekesisus, sealhulgas ka mitte-eestilike elementide arvelt (partneriteks on ka teised etnilised rühmad). Sotsiaalse kapitali kasv soodustab positiivselt ja stimuleerivalt mõjuva sotsiaalse keskkonna kaudu inimressursi efektiivsemat rakendamist ning inimkapitali kvaliteedi lisandumist. Vastuvõetud otsustel on ühiskonnas lai toetus, mistõttu nende elluviimine lihtsustub. Sotsiaalne sidusus suureneb märgatavalt, ökoloogiliste teemade piisava tähelepanu all hoidmise tagavad erinevad rohelise värvinguga rühmitused.

Ohud. Stsenaarium käivitub aeglaselt, kuna eeldab ühiskonnas kindlate kvaliteetide (väljakujunenud kodanikeühiskond, erisuste talumine, läbirääkimisoskused, madal autoritaarsus) kriitilist massi, aga ka heaolu sellist taset, mis lubab inimestel kulutada rohkem aega sotsiaalsele dialoogile. Keskne oht on seotud ajakaotusega – otsuste tegemise protsess muutub pikaajaliseks, läbirääkimised venivad, paljude otsuste vastuvõtmine võib jääda hiljaks. Eriti pikaajaliste koordineeritud jõupingutusi nõudvate programmide käivitamine on siin suure subjektide arvu ja aktiivselt väljendatavate erihuvide tõttu raskendatud. Kokkulepete mittedaavutamine suurendab ühiskonna konfliktisust, ka lepped ise ei pruugi alati olla ratsionaalsed. Tänu sotsiaaltemaatika väga olulisele kohale pole stsenaarium parim ka kiire majanduskasvu vaatepunktist. Kuna partneriteks on *kõikosapooled*, arvestatakse ka eri rahvusrühmade huvisid. Tulemusena süveneb Eesti ühiskonna multikultuurilisus kõigi siit tulenevate positiivsete ja negatiivsete tagajärgedega.

Hinnang jätkusuutlikkusele. Partnerlusühiskond on jätkusuutlik ühiskonnamudel oludes, kus selle toimimise põhilised eeltingimused (heaolu tase, toimiv kodanikeühiskond, dialoogikultuur, tugevad ühisväärtused) on välja kujunenud. Partnerlusstsenaarium on hästitöötav mudel kultuurilise integreerituse vundamendil, mida Eesti ühiskonnas täna ei ole. Lähtudes arusaamast, mille kohaselt Eesti üks keskseid ülesandeid on järelejäädmine EL elukvaliteedile (heaolu, sidususe, loodustasakaalu osas), on Eestile vaja rohkemat kui lihtsalt partnerlusühiskonda. Eestile on vaja partnerlust koos tugevate arengut kiirendavate impulssidega.

Kokkuvõte

SE21 ekspertide hinnangul on jätkustsenaariumi positiivne mõju Eesti arengule ennast ammendamas, nihe uue arenguskeemi suunas on paratamatu. Võrreldes kahte eespool kirjeldatud võimalust – konservatiivset ja partnerlusmudelit – on olukord vastuoluline. Ühiskonnas on täna selgelt rohkem ootust ja valmisolekut liikuda konservatiivse mudeli suunas, samas Eesti jätkusuutlikkuse vaatepunktist omab just partnerlusühiskonna tee mitmeid eeliseid. Lähtudes arusaamast, mille kohaselt Eesti jaoks on ühelt poolt vajalik arengukiirendus (tuntav lähenemine EL elukvaliteedile) ja teisalt ka ühiskonna jätkusuutlikkuse kasv, pole tegelikult kumbki stsenaarium puhtal kujul eesmärgini viiv. Konservatiivne mudel tekitab vältimatuid pingeid seoses avatuse ja EL liikmeksõlemisega, partnerlusühiskonna ülesehitamine eeldaks aga märgatavalt rohkem aega ja ressursse kui Eestil kasutada on. Sellises olukorras tuleb kaaluda võimalusi erinevate lähenemiste ühitamiseks, omamoodi sünteesstsenaariumi kujundamiseks, mis üritaks kombineerida ülaltoodud kolme tee tugevad küljed ning vähendada võimaluste piires neis peituvaid ohtusid. Selliseks stsenaariumiks võiks olla järgmises peatükis kirjeldatud arengutee teadmüühiskonna suunas.

III peatükk

SÜNTEESSTSENAARIUM: EESTI KUI TEADMÜÜHISKOND

Stsenaariumi tunnused

Antud stsenaarium/arengutee kujutab endast püüdu sünteesida kolme eelnevalt esitatud stsenaariumi tugevaid külgi, arvestades seejuures olulisel määral ka rahvusvahelises kontekstis tänaseks väljakujunenud suundumusi. Sünteesstsenaariumi ideeks on lähendada Eestit maailmas kujunemisejärgus olevale teadmüühiskonna (*knowledge based society*) põhimõttele. Selle aluseks on veendumus, et ükski eespool vaadeldud kolmest arenguvõimalusest eraldi võetuna ei taga Eesti jätkusuutlikkust. Eesti šansiks on sihiteadlikult kombineerida ühiskonnas juba olemasolevaid algeid ja huvisid (eeldatavalt edu pakkuva) teadmüühiskonna mudeli elementidega.

See on mudel, mille sisuks on:

1. Teadmusjuhtimise ja õppiva organisatsiooni põhimõtete omaksvõtt ja juurutamine nii riigivalitsemises kui avalikus ja erasektoris, poliitiliste otsuste allutamine ratsionaalsele kalkultatsioonile ja tagasisidestatud analüüsile.
2. Kompetentse ekspertiisi ja avalikustatud tagasiside jõuline sisseviimine valitsemisse, sihiga avastada ja korrigeerida ohtlikke trende ja vigu, viia sisse arenguvajadustest lähtuvaid korrektsioone nii finantspoliitikasse kui teiste valdkondade otsustustesse, sõltumata seejuures erakondlikest ja grupihuvideist.
3. Tagasisidestatud ja teaduspõhise juhtimise aluseks on kokkulepped Eesti arengusihide osas, samuti neid sihte toetavad strateegilised arengukavad. Arengukavade ja neil põhinevate poliitiliste otsuste (sh seaduste) ettevalmistamine toimub koostöös sõltumatute uurimis- ja analüüsikeskustega nii kodu- kui välismaalt (üliskoolid, sõltumatud uurimiskeskused), samuti koostöös kodanikeühenduste ja omavalitsustega. Lühiajaliste taktikaliste otsustuste ning «keskpikkade» kavade aluseks on pikaajalised arenguanalüüsid ja strateegiad.
4. Juhtimise aluseks olevad kokkuleppelised arengukavad kujunevad eri osapoolte dialoogi tulemusena, dialoogi sisuks pole mitte niivõrd huvide konkurents, kui võrd terviklike ideede ja visioonide võrdlemine ja ühitamine. Dialoogi aluseks on vastava valdkonna (maailma) parim teadmine, rahvusvahelise kogemuse analüüs, Eesti kohta käiv usaldusväärne andmestik ja selle üldistused. Valdkondlikkus asendub sünteesivate lahendustega.
5. Toimub ratsionaalse, informeeritud valikutel ja õppimisvõimel põhinev inimese- ja ühiskonnakäsitluse kultiveerimine, teadmiste ja analüüsi väärtustamine. Teadmiste ja harituse juurdekasv ja selle efektiivne rakendamine arenguresursina leiab tunnustust rahvusliku prioriteedina.
6. Innovatsioonipõhisesse arenguetappi (Porteri järgi) liikumine saab tugeva riigipoolse toetuse. Erinevalt senisest vähesekkuvast lähenemisest kujundatakse välja selge riiklik poliitika, mis pole suunatud stabiilsusele ja säilitamisele (konservatiivne stsenaarium), vaid kokkulepitud arengueesmärkide saavutamisele. Riiklik poliitika on suunatud Eesti ühiskonna võimekuse tugevdamisele siirdumaks teadmüühiskonna radadele, aga ka teadmüühiskonna võtmevaldkondade – haridus ja teadus, innovatsioon, arendustegevus – edendamisele. Kuna kogu mudeli võtmeks on ühiskonnasuhete ümberkorraldus, on kesksel kohal just sotsiaalse innovatsiooni edendamine.
7. Toimub globaalses riskiühiskonnas (U. Beck'i järgi) edukaks toimimiseks vajalike käitumisstrateegiatega järkjärguline omaksvõtmine, sealhulgas hajutatud vastutuse ning sõltumatute ekspertiisikeskuste rolli osas, samuti riikliku poliitika subjektide ning valdkondlike subjektide (mitmesuguste ekspert- ja huvigruppide võrgustikulise koostöö) osas.

8. Hariduse kujunemine ka praktikas elukestvaks õppeks, mis on suunatud isiku loovuse ja õppimisvõime maksimaalsele arendamisele ning probleemide nägemise, analüüsi ja lahendamise oskuste kujundamisele varasest lapseast kuni kõrge vanuseni. Õppekavades pööratakse erilist tähelepanu strateegilise mõtlemise ja tegutsemise, kriitilise refleksiivsuse ning koostöövõime arendamisele. Kujundatakse riskide hindamise ning riskikäitumise oskusi. Luuakse hariduse ja tööturu tagasisidestuse mehhanismid.

9. Laieneb meedia võimaluste kasutamine arengudebattide algataja ja foorumina. Tulemusena võimendub inimeste ja institutsioonide kriitilise refleksiooni võime, mis on selle arengumudeli määrav komponent.

10. Eesti võimalik versioon liikumisest teadmusühiskonna poole kombineerib/säilitab ülalvaadeldud (ja ühiskonnas toetust omavate) arenguteede positiivseid elemente. Piltlikult – konkurentsi energiatvallandav toime kombineerituna dialoogikultuuriga ühiskonnas ning eestiliku kultuuriruumi väärtustamisega.

Teadmusühiskonda teistest arengumudelitest eristavaks tunnuseks on eelkõige püüd allutada poliitilise otsustuse kujundamise protsess süstematiseeritud teadmisele Eesti ja maailma kohta, luua mehhanismid selle teadmise loomiseks ja kasutamiseks. Teadmusühiskonna ideaaliks on oma arengut ratsionaalselt kavandav ja kavandatud kooskõlastatult realiseeriv ühiskond. Riik on selle kavandamise ja realiseerimise üks (ja sugugi mitte ainus) osapool. Teadmuspõhise ühiskonna «enesejuhtimise» peamiseks instrumendiks on starteegiline kavandamine ehk erinevate ja piisavalt informeeritud osapoolte poolt kokkulepitud eesmärgiasetused, tegevusprogramm eesmärkide realiseerimiseks, aga ka mehhanismid programmi enda tegevuse käigus korrigeerimiseks. Peamine erinevus jätkustsenariumist on püüd arengut teadmispõhiselt programmeerida ja tagasisidestada (vs usk iseregulatsiooni), erinevus konservatiivsest arenguteest on rõhutatud avatus ja põhimõtteliselt desentraliseeritud otsustusmehhanism (vs hierarhiline otsusekujundus), erinevus partnerlusühikonnast on soov asendada eri partnerite huvidepõhine (ja väga kestav) dispuut teadmispõhiste otsustega, mida kõik osapooled ka järgivad. Piltlikult on see ühiskonnamudel, mis suudab kasutusse võtta tänasest mitmekordselt rohkem kollektiivset mõistust, kus jõud ja raha läheb poliitiliste otsuste ettevalmistamisele, mitte vigaste otsuste tagajärgede silumisele.

Teadmusühiskonda ei saa «sisse astuda», samas on võimalik luua eeldusi selle mudeli järkjärguliseks juurdumiseks ka Eestis.

Eeldused

1. Esimene eeldus liikumiseks teadmusühiskonna suunas on laialdaselt aktsepteeritud veendumus, et ükskõik milline eespool vaadeldud kolmest (või mingist muust) stsenaariumist ei suudaks Eestit soovitatavasse olukorda (euroopalik elukvaliteet ja jätkusuutlikkus) viia. Hinnang Eesti tänasele olukorrale tuleb ümber defineerida. Mitte «tubli ja edukas» ega ka «vaene ja väeti». Hoopis siiani hakkamasaanu, kellel samal viisil jätkates avatud euroruumis suuri šansse oma edu säilitamiseks ei ole.

2. Arusaam, et arengukiirendus pole pelgalt sisemaine kogutoodangu kasv. Arengukiirendus on ühiskonna kui terviku jõudmine jätkusuutlikku seisundisse, selge liikumine *kõigioluliste* arengueesmärkide suunas. Arengukiirendust on võimalik realiseerida vaid kriitilise hulga huviliste, toetajate ja panustajate olemasolul ning nende toetajate kaasamise kaudu otsustusprotsessi. See tähendab nii osalejate kui otsustajate ringi põhimõttelist laienemist, ühelt poolt maailmatasemel ekspertiisi omavate rühmade ja isikute arvelt, teiselt poolt ühiskonna erinevate huvigruppide osalemise kaudu.

3. Eesti tuleviku nägemine osana maailmast, avatuse väärtustamine. Samas ka Eesti enda piisav väärtustamine elu- ja tööpaigana ning sellest johtuv soov panustada Eesti kui terviku arengusse. Poliitiline ja ühiskondlik tahe muuta Eesti areng vaimsete ressursside efektiivsel kasutamisel põhinevaks ühispingutuseks.

4. Kuna tegu on kvalitatiivse muutusega juhtimismeetodites ja poliitilises kultuuris, siis tähendab see omamoodi traditsiooni murdmist. Sellele võib kaasa aidata teatav ühiskondlik vapustus, «äratav kriis», näiteks majanduskasvu langusest või haldussuutmatusest tingitud ja laialt tajutud oht Eesti arengu pidurdumiseks, Eesti langemiseks rahvusvahelises võrdluses mahajääjate hulka. Kriis, mis mobiliseeriks suure osa tegijaist panustama Eesti arengu kiirendamise.

5. Keskseks faktoriks on arenguteed toetava ja eestvedava, samal ajal teadmusühikonnas juba «seesoleva» eliidi olemasolu, kes on ühtlasi piisavalt motiveeritud panustama Eesti ühiskonna edendamisse. Teadmusühiskonna eliit pole sugugi nn majanduslik kõrgklass, vaid haritud ja rahvusvahelise kogemusega uue põlvkonna teadus-, majandus- ja poliitilise elu vedajad, kes võtavad vastutuse teadmusühikonda jõudmise eest, mõistes, et see on praktiliselt ainus tee Eesti jõudmiseks Euroopa tippriikide hulka nii tootlikkuse kui sotsiaalse heaolu taseme poolest.

6. Teadmusühikonna stsenaariumi juurdumisele on toeks nii EL institutsionaalne surve kui tihenev konkurents EL liikmesriikide vahel, aga ka EL, USA, Hiina jt Aasia riikide võistlus globaalsel tasandil. Stsenaariumi mõjutab soodsalt rahvusvaheline keskkond ja positiivsete mudelite olemasolu teistes väikeriikides (endiselt Soome ja Iirimaa heade näidetena).

Positiivne mõju

1. Otsustuste kujunemisel väheneb kodukootud tarkuse, emotsioonide ja grupihuvide osakaal, tasapisi tuleb kasutusele vastava eluvaldkonna parim teadmine, ükskõik millisest maailmajaost see pärit on. Liikumine huvipõhiselt teadmuspõhise otsustamise suunas võiks saada Eesti oluliseks arenguiimpulsiks.
2. Teadmuspõhisus kiirendab üleminekut innovatsioonikesksele majandusele. Tänu kõrgetehnoloogilise ja teadmispõhise majanduskasvu mudeli rakendumisele suureneb Eesti majanduse tootlikkus ja ühiskonnaliikmete heaolu. (Paralleelselt tuleb lahendada tööjõumahukates (*low-tech*) ja madalapalgalistes tööstusharudes (toiduainetööstus, energia-, puidu- ja mööblitööstus, tekstiili- ja valmisriietetööstus) tekkivad probleemid).
3. Stsenarium annab tugevaid positiivseid impulsse Eesti kultuuriruumi avardumisele, selle funktsionaalsuse ja innovaatilisuse suurenemisele. Teadmispõhine ühiskond eeldab kõigi ühiskonnaliikmete informeeritust ja kaasatust aruteludesse, mis aktiveerib eesti keele kasutajate kontakte omavahel ja uute tähenduste (terminite, mõistete) intensiivset kujunemist erinevate valdkondade sees ja kokkupuutealadel.
4. Võrgustikupõhise otsustusmehhanismiga kaasatakse suur osa ühiskonna eri valdkondade subjekte, mis suurendab osalust ja sidusust.
5. Süsteemne lähenemine ühiskonna, majanduse ja looduskeskkonna arengule rõhutab terviklikku, ökoloogilist käsitlust ja rakendusi ning soodustab nii loodus- kui inim- ja kultuurikeskkonna arengute terviklikku mõistmist ja käsitlust. Tulemusena tõuseb ökoloogiline teadlikkus, mis soodustab sihipärast looduskeskkonna olukorra arvestamist, tasakaalu ja mitmekesisuse väärtustamist mitte ainult makrotasemel, vaid ka igapäevases käitumises.
6. Mõju on soodne regionaalarengule, sh mitmekesisete paindlike hõivevormide ja asustusvormide arengule, tulemusena kogu Eesti elukeskkonna ja elukvaliteedi ühtlasele tõusule.
7. Positiivne on mõju ökoloogilise tasakaalu eesmärgi saavutamisele, aluseks innovatiivsele ökomajandusele ja teadmuspõhisele tootmisele üleminekuks.
8. Eneseteostusvõimaluste mitmekesisus suureneb harituse tõusuga ning innovatiivsete tegevusalade lisandumisega. Laieneb uue interaktiivse meedia kasutus rekreatsioonis. Tulemusena suureneb Eesti kui elu- ja tööpaiga atraktiivsus noorte jaoks.

Ohud

1. Esmaseks ohuks on kultuuriruumi liiga kiire rahvusvahelistumine, sh inglise keele muutumine mitmete eluvaldkondade valdavaks suhtluskeeleks. Eesti atraktiivsuse suurenemisega suureneb ka surve kultuuri globaliseerumisele ja rahvusvahelistumisele, mis toob adekvaatsete vastumeetmete puudumisel kaasa ohu emakeelse kultuuri muutumiseks «museaaliks».
2. Ohuks on digitaalse ja kultuurilise lõhe süvenemine eri elanikkonnarühmade vahel, passiivsesse virtuaalmaailma põgenenud noortekultuuri ja traditsioonilisse elulaadi kapseldunud «vanadekultuuri» marginaliseerumine aktiivsele osalusele ja innovatsioonile orienteeritud ühiskonnas.
3. Oht on, et innovatiivsed ja strateegilised ideed ei osutu piisavalt «tõlgitaks» igapäevaelu keelde, mis võimaldaks nende muutmist inimeste jaoks arusaadavaks ja haaravaks. Raskused tekivad (Eestis kohati laialtlevinud) isikutevaheliste, ametkondlike ja professionaalsete suhtlusbarjääride ületamisel. Nende ohtude vältimiseks on vajalik arengustrateegiatega siduda kommunikatsioonistrateegiad ning koolitusprogrammid.
4. Ohuks on politiseeritud ametnikkonna vastuseis ja ringkaitse, professionaalide ettepanekuid ja ideid käsitletakse jätkuvalt lihtsalt mürana.
5. Ohuks on ühiskonna eelmistest arenguetappidest pärit suur kihistumine ja «vaesuse getod», mille likvideerimiseks on vajalik sotsiaalsete üleminekumeetmete (sh sotsiaalse rehabilitatsiooniga seotud sotsiaalabi) eriprogramm. Ohuks on sotsiaalse tõrjutuse lokaalne kontsentratsioon traditsioonilise ekstensiivse tootmise (põllumajandus ja kaevandused) regioonides, mis samuti nõuab spetsiaalsete programmide rakendamist regionaalsete arenguerinevuste tasandamiseks ja lisaressursse kohalike kogukondade arenguks.

Hinnang jätkusuutlikkusele

Vaatamata ohtudele ja probleemidele on meie hinnangul jõuline liikumine teadmusühiskonna suunas praktiliselt ainus Eesti jätkusuutlikkust tagav arengutee. Põhjus: **teadmusühiskond on ainus arengumudel, mis põhineb ühiskonna ja riigi refleksiivsel teadmuspõhisel kohanemisel muutustega nii sise- kui väliskeskkonnas, luues selleks vajalikud struktuurid (strateegilise kavandamise institutsionaalne ja intellektuaalne tugi) ning kultiveerides refleksiivsust ja kompetentsust kui ühiskonna keskset kvaliteeti.** Väikeriigi jaoks, kellel puuduvad ressursid ennast jõu abil realiseerida, on kohanemise ja enesejuhtimise tarkus tegelikult ainus viis arenguks ja eduks.

Kindlasti ei ole ka teadmusühiskond ideaalne maailm ega unistuste riik. Samas peaks see mudel (vähemalt teoorias) olema teadlik ka iseenda nõrkustest ja ebakohtadest, mis on esmaseks tingimuseks neist ülesaamiseks.

Eeldused liikumiseks teaduspõhise ühiskonna suunas saavad Eestis kujuneda järk-järgult. Oluliseks eelduseks on muuhulgas põlvkonnavahetus ühiskonna võtmesektorites, teadmusühikonda vedava uue eliidi mõjulepääs avalikus elus, ühiskonna hoiakute ja poliitikate kujundamisel. Eliit, kes suudab ületada eesti kultuuri traditsioonilist suletust ja suhtlusbarjääride jäikust, individualistlikku «töörügamise eetikat», umbusku ja vaenulikkust «teiste» suhtes, mis kõik kokku vähendab oluliselt Eesti ühiskonna koostöövõimet ja takistab sotsiaalse kapitali realiseerumist arenguresursina. Selle ületamine saab toimuda vaid koostöövõrgustike stimuleerimise, eriti aga haridussüsteemi kaudu koostöötahte ja koostööoskuste ning kommunikatiivsete ja sotsiaalsete oskuste suurendamise teel.

Liikumine teadmusühiskonna suunas ei taandu Eesti arvutiseerimisele, nagu infoühiskonna kontekstis toimivate arutelude käigus võib sageli kuulda. See on ennekõike nihe põhimõtteliselt teistsuguse ühiskonna- ja valitsemiskorralduse suunas, elektroonilise suhtlusvõrgustiku areng on seda mudelit toetava infrastruktuuri üks (kahtlemata olulistest) komponentidest.

Kuna stsenaariumi rakendumine eeldab reforme eelkõige hariduses ning riigivalitsemise kultuuris ja praktikas, aga ka riigi ja (hästiarenenud) kodanikuühiskonna püsivat partnerlust, on stsenaariumi terviklik mõjulepääs tõenäoline järgmisel aastakümnel. Samas saab juba täna alustada sammudega, mis Eestit teadmusühiskonna mudelile lähendavad. Sellekohased tegevussuunad on kirjeldatud järgmises peatükis.

IV peatükk TEGEVUSSUUNAD

Sissejuhatus

Eesti kui teadmusühiskond tähendab liikumist sellise arengujuhtimise korralduse suunas, kus arenguvalikute võimalikult keskseks aluseks on teadmised ning kus arenguvalikute tegemisel osaleb võimalikult suur osa Eesti ühiskonnast. Varemkirjeldatud nelja arengueesmärgi osas tähendab see nii kultuuriruumi, heaolu, sidususe kui ökoloogilise tasakaalu osas piisavat teadmusbaasi ning kriitilist massi kompetentseid koostöötahtelisi osalejaid. Ideaali pole ka siin olemas, teadmusühiskonna suunas liikumine tähendab samm-sammulisi muutusi vähemalt neljas valdkonnas:

Esiteks – teadmusjuhtimise põhimõtete sissetoomine riigivalitsemisse. Sihiks on liikumine ühiskonna arengut määravate otsuste kujundamisel huvipõhistelt (osa)otsustustelt kaasava ja teaduspõhise strateegilise juhtimise suunas.

Teiseks – muutused intellektuaalsete ressursside loomise ja kasutamise osas. Kuna tegu on teadmusühiskonna võtmeressursiga, siis nende oluline suurendamine ja maksimaalne ärakasutamine on paratamatu eeldus kogu mudeli rakendumiseks.

Kolmandaks – loodussuhete viimine teadmusühiskonna põhimõtetele vastavaiks.

Neljandaks – teadmusühiskonna suunas liikumisele piisava sotsiaalse toetuse loomine. Ilma milleta sisulist nihet ei toimu.

Ükski nimetatud muutustest ei toimu iseenesest või iseregulatiivselt, teadmusühiskonna poole liikumise vältimatu eeldus on sellesuunaline riiklik poliitika. «Nähtamatu käsi» siin ei aita. Poliitika on tulemuslik, kui ta toetub ühiskonnas laialtlevinud veendumusele just sellise arengutee vajalikkusest ja Eestile sobivusest.

Samuti ei toimu ükski ülalosalutatud muutustest üleöö, kõik need nõuavad pingutust ja samm-sammulist lähenemist, kõik nõuavad teadmusühiskonna põhimõtete rakendamist teadmusühiskonna enda kujundamisel. Samas selge suunavõtt just sellise ühiskonnakorralduse suunas teeb liikumise mõtestatuks ja loodetavasti ka lühemaks.

SE21 viimases peatükis on välja pakutud tegevussuunad, mis toetavad Eesti liikumist teadmusühiskonna poole. Tegevused on jaotatud kahte rühma – need, mis loovad vajalikku institutsionaalset alust teaduspõhiseks riigivalitsemiseks ja ühiskonnajuhtimise korralduseks, ning need, mis suurendavad Eesti võimekust teadmusühikonnana tegutseda.

Tegevussuund A: Riigivalitsemise kujundamine teaduspõhiseks

Käesolevaga ei tehta ettepanekuid uute institutsioonide loomiseks ega olemasolevate ümberkorraldamiseks. Alljärgnevalt on pakutud visioon institutsionaalsest süsteemist, mille abil üha keerukamaks muutuva väliskeskonna ja omavahel vastuoluliste arengueesmärkide ruumis võimalikult jätkusuutlikult «navigeerida». Taolise süsteemi loomine ja käivitamine eeldab praegusega võrreldes teistlaadi lähenemist riigivalitsemise praktikale ning eeldab ka mitmeid praegusest erinevaid sotsiaalseid ja poliitilisi hoiakuid ning organisatsioonilist

kultuuri. Samas on mitmete maade kogemuse baasil võimalik määratleda tänasesse keskkonda sobituva arengujuhtimise põhijooned ning pakkuda ka samme Eestile sobiva mudeli kujundamiseks.

Lähteolukord

Teadmusühiskonna vaatepunktist on Eestis hetkel puudu vähemalt kolm selle mudeli keskset komponenti.

Esiteks pikaajaline terviklik arengustrateegia. Meil on üle 60 eraldiseisva ja omavahel raskeltühilduva arengukava, millest pole võimalik välja lugeda ei Eesti ühiseid sihte ega tulevikustrateegiat. Ka dokument *Eesti riiklik arengukava EL struktuurifondide kasutuselevõtuks – ühtne programmdokument 2004–2006* ei saa taoliseks baasdokumendiks olla. Seda kolmel põhjusel:

1. Dokument on majandusarengu keskne, ta ei haara kogu Eesti arenguga seotud probleemaatikat.
2. Dokument on suunitletud vaid neile eluvaldkondadele, mille arengut saab toetada EL tõukefondide kaudu.
3. Dokumendi ajahorisont on lühiajaline.

Teiseks puudub *keskus* (institutsioon, organisatsioon, võrgustik), mis peaks taolise strateegia väljatöötamise, selle elluviimise jälgimise ja strateegia korrigeerimisega tegelema.

Kolmandaks puudub arengustrateegia kujundamiseks vajalik *koostöövõrgustik ja dialoogikultuur*. Kuigi viimastel aastatel on edenenud eri ametkondade ajutrustide koostöö ning huvigruppide kaasamine arengukavade koostamisse, on erinevad arengukavad koostatud vägagi erinevatelt alustelt, nende omavaheline haakumine on nõrk ja avalikkuse kaasamine formaalne. Ebapiisav on ülikoolide, uurimiskeskuste ja erinevate mitteriiklike ajukeskuste potentsiaali kasutamine. Juhtudel, kus seda on proovitud teha, on ametnike ja uurijate mentaliteedi kokkuviiimisel tekkinud suuri raskusi.

Liikumiseks strateegilise arengujuhtimise suunas on vajalik luua Eesti arengu üldstrateegiat kujundav ja haldav institutsionaalne struktuur. Siin on võimalikud mitmed erinevad lähenemised. Kui lugeda strateegia koostamine primaarseks ja selle institutsionaalne korraldus sekundaarseks (luues strateegia näiteks *ad hoc* grupi abil või siis väga paljude olemasolevate institutsioonide koostöös), on põhjendatud alles pärast strateegia enda valmimist sellele nn institutsionaalse «keha» loomisele asumine. Teine variant on alustada strateegia väljatöötamist keskse institutsiooni või institutsioonide võrgustiku loomisest, eeldades, et strateegia ilma «peremehta», elluviimise eest hoolitsejata, tema kohandamisega tegelejata jne ei osutu elujõuliseks. Eestile sobiva lähenemise valikul võiks abiks olla teiste riikide kogemus.

Rahvusvaheline kogemus

Eri maade praktikast võib leida argumente nii esimese kui teise lähenemisviisi kasuks. Esimese variandi poolt räägib Iiri kogemus 60-ndatest aastatest, kus primaarseks võeti *ad hoc* grupiga (kuhu kuulusid liidrid eri eluvaldkondadelt – teadlased, tehnokraadid, poliitikud, ametiühingute esindaja, ka välisiirlased) väljatöötatud strateegia³, mis nii poliitiliste parteide kui teiste ühiskonna osapoolte poolt aktsepteeriti ning mille elluviimise abistamiseks loodi terve nn pool-riiklike (*semi-state, parastatal*) institutsioonide võrgustik. Tõsi, selles võrgustikus oli teistest mõnevõrra olulisem üks institutsioon: IDA (*Industrial Development Authority*). Kui strateegia oli realiseeritud või end ammandanud, kutsuti kokku uus *ad hoc* ajutrust ja koostati uus strateegia järgmisele arenguperioodile.

Soome näide on enam institutsioonikeskne. 60-ndate aastate lõpul loodi Soome Panga rahalisel toel institutsioon nimega SITRA (*Suomen itsenäisyydenjuhlarahasto*), kellest sai vedav asutus Soomele arengustrateegia väljatöötamisel, selle ühiskonna liidriteni viimisel (eriti oluliseks peetakse SITRA strateegilise koolitamisega seminare, kus põhimõtteliselt koolitatakse koos nii kõrgametnikke, poliitikuid kui äriilma liidreid) ning osaliselt ka uue arengu võtmelõikude rahastamisele kaasaaitamisel (riskiinvesteeringud). SITRA suunaks ei ole mitte ainult kitsalt majandusliku arengu poliitika kujundamine – viimasel ajal tegeleb ta näiteks tõsiselt ka sotsiaalse innovatsiooni küsimustega.

Soome arenguedu põhjendatakse ajuti SITRA eduka arengupoliitilise tegevusega. Mõneti võib seda lugeda ka ülehindamiseks, sest kindlasti pole Soomes SITRA ainus, kes arengujuhtimist kujundab. Pigem on tähelepanuväärne, et erinevatest ajukeskustest tulevad arengustrateegilised seisukohad on küllalt sarnase filosoofiaga, omavahel hästi haakuvad ja ühilduvad. Samuti on nende elluviimisel oluline roll mitmetel teistel institutsioonidel nagu tehnoloogiaagentuur TEKES oma kogu maad katva võrgustikuga, aga ka erakapitalil baseeruvad rahastud jne.

Huvitavaid lahendeid võib leida ka teiste riikide praktikast⁴. Nii näiteks on Singapuris arenguvisioni ja strateegiate väljatöötamise initsiaatoriks spetsiaalne peaministri poolt ametisse nimetatud ja tema egiidi all tegutsev «Singapur 21 Komitee» haridusministri juhtimisel (komiteesse kuulub ka parlamendiliikmeid). Mitmetes maades on kasutatud konkreetse perioodi arengustrateegia koostamiseks valitsusepoolset tellimust uurimisinstiitutele, kusjuures töö teostamise ettekirjutatud protseduur näeb ette ekspertide kaasamist väljastpoolt «oma» instituuti ja arutelusid huvigruppidega. Eri riikide lahendite «kirevuse» juures võib täheldada siiski mõningaid ühiseid momente:

1. On kujunenud põhimõtteks, et pikaajalist üldstrateegiat pole võimalik edukalt välja töötada vaid ametnike või valdavalt ametnike poolt. Ei tööta hästi ka parteiliselt üheselt määratletava uurimiskeskuse kasutamine strateegia väljatöötajana (see variant mängiti läbi hiljuti Ungaris, kus ambitsioonika nn Szechenyi plaani töötas välja peaministri partei ajutrustina tegutsev uurimisinstituut. Valitsuse vahetamisel jäeti mitmeid selgelt produktiivseid ideid sisaldav plaan kõrvale). Enam võimalusi pakub «istuvast valitsusest» suhteliselt autonoomselt tegutseva institutsiooni, nende kogumi või *ad hoc*töörühma kasutamine.

2. Ühe «strateegiategemise institutsiooni» asemel tundub olevat otstarbekam kasutada institutsioonide võrgustikku (seda seisukohta esindas hiljutisel SITRA tegevuse ekspertiisil näiteks maailma üks tuntumaid sotsiolooge Manuel Castells⁵). Mudel «üks väljatöötaja + teised kaasatavad institutsioonid» tundub olevat kõige tulemuslikum.

3. Tuleb ühendada strateegia orienteeritus teatud kindlale «teljele» (näiteks jätkusuutlikkus) ja laia avalikkuse kaasamine.

4. Väljatöötatud strateegia poliitilist heakskiitu pole otstarbekas korraldada vaid «valmisprodukti» parlamendile üleandmise teel. Nii võtmeparteide (nii koalitsioon kui opositsioon) kui teiste ühiskondlike poolte esindajad tuleb protsessi tõmmata juba strateegia koostamise käigus.

³Lähedast lähenemist kasutati ka 1980. aastate lõpu nn rahvusliku kokkuleppe puhul, kus raskuspunkt polnud küll niivõrd pikaajalise arengustrateegia kokkuleppimises kui ähvardava makromajandusliku kriisi vältimise abinõude kokkuleppimises.

⁴Vt lähemalt Terk, E., Kurik, S. Pikaajalise arengu kavandamine riigi tasandil. Kas Eestil on teistelt maadelt õppida. «Eesti Majanduse Teataja», nr 7–8, 2001, lk 8–14.

⁵Vt materjal: Evaluation of SITRA completed. SITRA Annual Report 2001

Võimalik lahend Eestile

Lähtudes SE21 loogikast ei saa Eesti strateegiline arengukavandamine olla ainult valdkonnakeskne (suunatud tehnoloogiaarendusele, integratsiooniprobleemidele vms), mida senine praktika on paraku olnud. Eesti jätkusuutlikkuse vaatepunktist on vajalik terviklik lähenemine, mis püüaks arvestada kõiki olulisi arengueesmärke nende koosmõjus. Terviklikkuse ja erisuunaliste sihtide arvestamise huvides on Eestile sobivaim mitte ühekordsete, *ad hoc*kavade kujundamine, vaid püsiva nn rahvusliku arenguvõrgustiku (RA) loomine, mis toimiks ühiskonna strateegilise enesejuhtimise instrumendina.

Mis on rahvuslik arenguvõrgustik? Tegu oleks erakondadevälise, poliitiliselt sõltumatu strateegilise arengu planeerimise ühendusega, mis oleks nii pikaajalisi kavasad välja töötav, eri valdkondade strateegiaid ühildav kui ka nende elluviimist jälgiv institutsioon. RA on üles ehitatud võrgustiku põhimõttel, kuhu kuuluvad nii riigiasutuste, erasektori, kodanikuühenduste, poliitiliste parteide kui avalik-õiguslike asutuste (ülikoolid, Teaduste Akadeemia) esindajad. RA rolliks oleks lähteülesannete kujundamine arengustrateegiatele, mille (alternatiivsete versioonide) koostamine tellitakse avaliku konkursi korras nii avalik-õiguslikelt kui eraõiguslikelt analüüsikeskustelt. RA korraldab eri variantide arutelusid kolmanda sektori rühmitustega, nende avalikke läbikaalumisi ning kujundab arengukavad, mis lõppkokkuvõttes lähevad seadusandjale heakskiitmiseks. RA võrgustiku koordineeriv lüli võiks olla näiteks Arenguagentuur, mis töötaks sihtasutuse või avalik-õigusliku institutsioonina ning mille kaudu käiks ka RA finantseerimine. Analoogselt Soome SITRA mudeliga võiks taoline võrgustik koos uute arenguideede väljatöötamisega tegeleda ka uue, strateegiliselt mõtleva majandus- ja poliitilise eliidi koolitamisega. RA oleks koht, kus valdkondlikud arengustrateegiad seotakse üldiste arengukavadega, monitooritakse nende realiseerimist, pakutakse täpsustavaid ja korrigeerivaid meetmeid ning võrreldakse Eesti arengut ja suundumusi maailmatrendide ja teistes riikides kavandatavaga. Selline skeem muudaks pikemaajalise arengu kavandamise «istuva valitsuse» kontrolli suhtes suhteliselt autonoomseks ning viiks selle protsessi laiemale alusele, tagades liikumise ühiskonna «enesejuhtimise» mudeli suunas.

Mida RA teeb? RA tegevuspõhimõte on deduktiivne, liikumine toimub üldistelt arengupõhimõtetest üksikuid teemasid ja küsimusi käsitlevatele kavadele. RA tegevuse aluseks on *Eesti jätkusuutliku arengu strateegia*, mille üheks alusmaterjaliks võiks olla käesolev dokument. Tegu on riigi ja ühiskonna kõige üldisemaid arengusihte defineeriva dokumendiga. Üldstrateegia alusel koostatakse valdkonnaarenguid käsitlevad alusstrateegiad (kultuuriruumi, majandusarengu ja heaolu jm osas). Ükski alusstrateegiast ei teki tühjale kohale, igäühe puhul on Eestis juba olemas mitmeid väljatöötatud kavasad ja kontseptsioone, mis vajavad täiendamist ning eriti viimist süsteemsesse kooskõpsusesse.

Alusstrateegiad kujundatakse võimalikult ühtsete põhimõtete kohaselt, nende vältimatu tunnus on kavade omavaheline seostatus ning lähtumine jätkusuutlikkuse põhimõtetest. Alusstrateegiate kui eesmärgikesksete strateegiate alusel koostatakse eesmärkide saavutamise põhimehhanisme/vahendeid käsitlevad programmid – rahvastiku, tervise, hariduse, teaduse, julgeoleku jt valdkondades. Osa neist on Eestis juba olemas, osa tuleb luua. Nii olemasolevad kui ka loodavad vajavad aga kindlasti viimist kooskõlastatud ja ühtsesse süsteemi koos nende realiseerimist tagavate meetmete kehtestamisega. RA roll kogu strateegilise arengukavandamise protsessis on eelkõige koordineeriv ja kooskõlastav, alates erinevate lähteülesannete kokkuviiemisest kuni

võrreldava hindamissüsteemi loomiseni. Kindlasti ei ole RA uus Plaanikomitee, kuhu koondub strateegiliste otsuste tegemise ainuõigus.

Kes on RA? Ideaalis peaks RA olema Eesti arengu ajustrust. Selleks kujunemise kõige olulisemaks eelduseks on seal tegutsevate inimeste professionaalsus ja autoriteet. RA tegevuses osalemise vältimatuks eelduseks on rahvusvahelise kompetentsi olemasolu, pluss sisuline arusaam Eestis toimuvast. Piisava autoriteedi ja kompetentsitasemega ekspertide leidmine kujuneb nähtavasti üheks RA loomise mureküsimuseks. RA kujunemine võib toimuda nii mõne olemasoleva institutsiooni baasil kui ka täiesti uue organisatsioonina. Oluline on kõrge maine ja autonoomsus, samuti võime ühendada riigi ja erasektori osalust (Iirimaa puhul kasutatav termin «pool-riiklik» võiks olla sobilik). Võrgustikpõhimõtte tõttu ei kujune ehk liiga valusaks ka küsimus sellest, kelle baasil RA luuakse – kõik tõsiseltvõetavad tegijad tuleb kaasata niikuinii.

Teisalt tuleb RA projekteerimisel kindlasti vältida korporatiivsete koosluste kujunemist ehk olukorda, kus Eesti arengu kavandamine saab ühe suletud seltskonna (tarkade klubi) siseasjaks. Idee ühiskonna strateegilisest enesejuhtimisest saab realiseeruda vaid olukorras, kus ka praktikas kõik huvitatud osapooled on kutsutud ja võimelised selles osalema.

Arengujuhtimise võrgustik. Kuigi RA on kavandatud sõltumatu võrgustikuna, on tema tegevusel mõtet vaid siis, kui selle tulemused lõppkokkuvõttes kanaliseeruvad seadusandlusse ja võimuorganite tegevusse. Riigikogu sisuliseks haaramiseks strateegiakujundusse tuleks Riigikogus luua arengukomisjon (analoog Soome «tulevikukomisjonile»), kes oleks RA riigipoolne põhipartner ja osaleja strateegiakujunduses, kelle kaudu realiseeruks riigi tasemel strateegiline juhtimine. See oleks komisjon, kes käsitleb nii üldist arengustrateegiat kui ka alusstrateegiaid, tagades nende kooskõlalise ja arengustrateegiliste seisukohtade arvestamise nii seadusandluses kui eelarve kujundamisel. Ehkki komisjon ei saa võtta enda peale valitsuse ja teiste parlamendikomisjonide tööd, saab ta välja kujundada riigipoolse hoiaku pikaajaliste küsimuste käsitlemisel ja anda nii teistele komisjonidele kui valitsusele vastavad orientiirid. See võimaldaks üle saada senise praktika ühest kõige murettekitavamast küljest, mille kohaselt üldiseks alusdokumendiks on eelarve (strateegia), millest johtuvad ühiskonna arengusihid ja prioriteedid. Tegelikult peaks toimuma vastupidiselt – aluseks on arenguvajadused, millest lähtuvalt kujundatakse eelarve. Kogu eelarveprotsess ja eelarve täitmise kontroll tuleb allutada strateegilise juhtimise põhimõtetele.

Strateegilise juhtimise puhul lähtub ka iga ministeerium oma tegevuses alusstrateegiatest, mille põhjal koostatakse ministeeriumi haldusala hõlmavad arengukavad ja tegevusprogrammid. Samalalaadne strateegiline kavandamine võiks toimuda ka omavalitsuste tasemel. Nii ministeeriumide kui omavalitsuste arendusüksused osalevad RA võrgustikus, panustades selle kaudu ka alusstrateegiate väljakujundamisse.

Arenguvõrgustiku maksumusest. Arenguvõrgustiku loomise maksumuse puhul tuleb arvestada, et osa selle võimalikke struktuurielemente on institutsioonidena juba olemas ja toimimas. Lisakulutused on seotud ennekõike senise (äärmiselt vähekoordineeritud) arengukavandamise viimisega ühtsesse süsteemi ning arengujuhtimisele suunatud teabe kogumise ja korrastamisega.

On paratamatu, et kujundataval võrgustikul peab olema oma koordineeriv «keskus». Soome SITRA kogemust aluseks võttes võiks see tähendada umbes kümnet otseselt strateegilise analüüsi, arengukavade ja sellealase tegevuse koordineerimisega tegelevat inimest. SITRA umbes 100-inimeselisest koosseisust on taoliste funktsioonidega tegelevaid inimesi umbes 20. (Ülejäänud töötajad tegelevad SITRA-s teiste funktsioonidega, sh nendega, mis seostuvad riskikapitali paigutamise ja arendamisega.) Siit tulenevalt ja arvestades ka laiemat ringi inimeste kaasamise vajadust «keskuse» töösse võiksid esialgsete hinnangute alusel taolise «keskuse» ja võrgustiku otsesed aastakulud jääda 16–20 miljoni krooni piiridesse. Riigile läheks tema loomine maksma kahtlemata vähem, sest osa inimesi, kes praegu teevad sedasama tööd mujal, oleks võimalik viia lihtsalt «keskuse» üle.

Tasemel strateegiakujundamiseks oleks vaja praegusest enam sellekohaseid teaduslikke tausturinguid, teiste maade kogemustega analüüsi, otsustajate treeningut jms. See kõik aga on vajalik niikuinii, sõltumatult sellest, kas kavandatakse ühe või teistsugune arengukujundamise süsteem. Tavalise, arengustruktuursete (laias mõttes) kulude täpsem väljaarvutamine eeldab aga juba eraldi tööd.

Ühiskonna strateegilist enesejuhtimist vedava «kehandi» loomine on teadmushiskonna suunas liikumise võtmeküsimus. Ilma selge institutsionaalse aluseta jääb Eesti arengu kavandamine endiselt *Browni liikumiseks*, mille puhul (*kõikielivaldkondi haaravast*) arengukiirendusest on raske unistada.

Tegevussuund B. Teadmushiskonna intellektuaalne ja sotsiaalne tugi

Institutsionaalne võrgustik on vajalik, kuid mitte piisav liikumiseks teadmushiskonna suunas. Selle paratamatu eeldus on ka piisava intellektuaalse ja sotsiaalse ressursi olemasolu ning nende tegelik rakendumine Eesti jaoks oluliste arengueesmärkide saavutamiseks. Siin on selgeteks võtmevaldkondadeks haridus, teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon, aga ka võrgustike loomine ja tagasiside korraldus ning ühiskonna toetuse tagamine sellele arenguteele. Kesksed on selles osas järgmised tegevussuunad.

Haridus

Eesti hariduspoliitika vastavusseviimine Euroopa Liidus kujunenud põhimõtetega

Hariduse kujundamisel vastavaks teadmushiskonna vajadustele tuleb Eesti probleemiasetused ja lahendused viia vastavusse Euroopa Nõukogu Lissaboni kohtumisel 2000. aasta märtsis väljendatud Euroopa Liidu üldiste hariduspoliitiliste põhimõtetega⁶. Sellel kohtumisel tõdeti, et Euroopa majanduse ja ühiskonna tulevik oleneb sellest, kuidas kodanike oskused ja teadmised viiakse vastavusse teaduspõhise majanduse (*knowledge driven economy*) vajadustega. Teadmushiskonna (*knowledge society*) hariduse eesmärgid vajavad pidevat refleksiooni ning hariduse sisu pidevat uuendamist vastavalt muutuvatele ühiskonnavajadustele.

Euroopa Nõukogu on seisukohal, et hariduskulutusi tuleb käsitleda kui investeringuid. OECD maade jaoks on hariduskulutuste tulemuslikkuse hindamisel aluseks seisukoht, mille kohaselt keskmise koolikäidud aja pikenemine ühe aasta võrra suurendab majanduskasvu 5% võrra. Investeringud inimkapitali on lisanud OECD maade majanduskasvule 90ndate jooksul 0,5% aastas.

Euroopa teadmushiskonna haridusvajadused on fookuseeritud järgmistele probleemidele:

- 1) tööealise elanikkonna üldise haridustaseme tõstmine vähemalt keskhariduseni;
- 2) kogu elanikkonna hõlmamine elukestva õppega;
- 3) uute teadlaste ja inseneride põlvkonna piisava arvukuse tagamine ja sellele Euroopas atraktiivsete rakendusvõimaluste loomine;
- 4) ülikoolide teadustegevuse intensiivistamine ja teadlaste järeelkasvu tagamine.

Rõhuasetus elukestvale õppele on seotud hariduse teadliku rakendamisega sotsiaalse sidususe suurendamiseks, «teadmisvaeste» ja «teadmisrikaste» vahelise lõhe ületamiseks. Erilist tähelepanu pööratakse kõigis eärühmades inimeste tööoskuste ja pädevuste ning kodanikupädevuse pidevale arendamisele. Nii on hariduse panus teaduspõhisesse majandusse lahutamatu hariduse väärtusest üksikisiku ja ühiskonna üldise arengu jaoks.

Silmas pidades negatiivseid demograafilisi trende kogu Euroopas rõhutab Euroopa Nõukogu vajadust pikemaajaseks tööjõu kvaliteedi säilitamiseks ning soovib selleks kaasata vanemad eärühmad elukestva õppe erinevatesse vormidesse, sealhulgas ümberõppesse kõrgema tasemehariduse saavutamiseks.

Arvestades Euroopa laienemist on väljakutse veelgi suurem, et viia kogu Euroopa haridusruumi areng vastavaks teadmushiskonna nõuetele 2010. aastaks.

Kõiki Euroopa maid kutsutakse üles radikaalselt suurendama investeringuid haridusse, käsitledes neid mitte «valitsuse tarbimisena» vaid «teadmusinvesteringutena». Seejuures rõhutatakse vajadust tuua haridusse erasektori rahalisi ressursse mitte avalike ressursside asemel, vaid nende täienduseks, et saavutada hariduskulutuste tõus ühe õppija kohta USA-ga võrreldavale tasemele, seda eriti kutse- ja kõrghariduses ning täiskasvanute täiendus- ja ümberõppes.

Keskne ülesanne on õppekavade täiendamine teadmushiskonna jaoks eriti vajalike põhipädevustega, milleks on digitaalne kirjaoskus, õpioskused, sotsiaalsed kompetentsid, ettevõtluspädevused ning keelteoskus. Nende põhipädevuste omandamine kõigis eärühmades, sealhulgas eriti suurema sotsiaalse ja töötusriiskiga kategooriates (vanemaealised või madalama kvalifikatsiooniga töötajad, tööturule naasevad emad) on elukestva õppe põhieesmärk. Elukestva õppe arendamiseks soovitati Lissaboni kohtumisel toetada koolide muutumist multifunktsionaalseteks haridus- ja arenduskeskusteks.

⁶Vt Investing efficiently in education and training. Communication from the Commission, Brussels, COM (2002) 779 final, 10.01.2003.

Eesti haridusstrateegia väljatöötamine

Arvestades üleeuroopalisi suundumusi, on Eesti esmaülesandeks tänapäevase haridusstrateegia väljatöötamine ning selle seostamine Eesti üldiste arengueesmärkide ja vajadustega. Senised projektid (Õpi-Eesti, Õppiv Eesti jt) annavad selleks piisavalt lähtekohti. Õpi-Eestis esitatud haridusparadigma kattub suures osas Euroopa teadmushiskonna põhimõtetega hariduse edendamiseks. Eesti haridusstrateegia lähtekohaks võiksid saada järgmised Õpi-Eestis püstitatud sihid.

- **Kõrge, rahvusvaheliselt tunnustatud kvaliteet.** Eestis tunnustatud tasemeharidus tagab võimalused jätkata õppimist või leida tööd teistes maades, samuti võtta vastu õppureid teistest riikidest.
- **Õpivõimaluste kättesaadavus.** Võimalus omandada võimete kohast haridust on kättesaadav igale Eesti elanikule, sõltumata tema vanusest, vaimsest ja füüsilisest tervisest, sotsiaalsest staatusest ja elukohast.
- **Eesti keele ja kultuuri väärtustamine** kultuurilise mitmekesisuse tingimustes.
- **Õpivõimaluste paljusus.** Rakendatakse erinevaid õppekavu, õppeasutuste tüüpe ning õppevorme, arvestatakse erivajadustega õppijate haridusvajadusi.

- **Ühtsus.** Haridussüsteem toimib ühtse erinevate õppevormide ja võrgustunud õppeasutuste süsteemina, mille tegevuse üldpõhimõtted ei sõltu õppekeelest, omandivormist ega õppetasemest.
- **Avatus ja paindlikkus.** Haridussüsteem suudab reageerida ühiskonna ja indiviidide muutuvatele vajadustele ning rahvusvahelise majanduse ja tööturu muutuvale nõudlusele ja on avatud rahvusvaheliseks koostööks.
- **Partnerlus.** Haridussüsteemi arengut puudutavate otsuste ettevalmistamisest võtavad osa ühiskonna kolme sektori – avaliku, äri- ja kolmanda sektori esindajad. Õppekulude katmisel osalevad ühishuvide alusel kõig tulemustest huvitatud pooled, tagades isiku lõikes tehtavate hariduskulutuste jõudmise teadmusühiskonna arenguks vajaliku tasemeni.
- **Tõhusus.** Määratletakse haridusse tehtud investeeringu tulemuslikkuse hindamise makromajanduslikud ja sotsiaalsed kriteeriumid. Töötatakse välja teaduslikult põhjendatud meetodid nii õpetaja töö tulemuslikkuse kui konkreetsete hariduskulutuste efektiivsuse hindamiseks.
- **Tulevikule suunatus.** Õppesisu ja hariduse kvaliteedi tagamine on suunatud indiviidi, organisatsiooni ja ühiskonna tuleviku haridusvajaduste rahuldamisele.

Võtmevaldkondadeks nende sihtide saavutamisel on:

Õppimise kujundamine elulaadi osaks. Igal Eesti elanikul peab olema võimalus elukestvaks enesetäiendamiseks, et säilitada eneseväärikus, kodanikuteadlikkus ja konkurentsivõime tööturul. Õppuri vanusele ei esitata mingit piirangut, enesetäiendamist soositakse. Kahaneva ja vananeva rahvastikuga Eestile ei piisa majanduses toimuvatele muutustele edukaks reageerimiseks ainult noorte tööturule jõudmisest, sest noorte arv, kes tooks endaga kaasa valmisoleku muutusteks ning uusi oskusi, on suhteliselt väike. Elukestev õpe on kõigi inimeste, eriti vanema põlvkonna jaoks vajalik, et säilitada eneseväärikus, kodanikuteadlikkus ja konkurentsivõime tööturul. Iga organisatsiooni, nii ettevõtte kui ka avaliku või kolmanda sektori organisatsiooni jaoks on pidevalt juurde õppivad töötajad varandus, mis võimaldab edasi areneda ja rikkust suurendada.

Eluaegne õppimine peab muutuma kõigi ühiskonnaliikmete jaoks loomulikuks eluviisiks. Õppimisena ei käsitata enam ainult traditsioonilist õppetööd klassiruumis, vaid õpitakse igal pool – perekonnas, töö juures, kogukonnaga suheldes, meediat jälgides jne. Lähtudes ühiskonna võimalustest kujundatakse õpivõimalusi ja õpiprogramme vastavalt õppurite soovidele ja vajadustele. Inimeste õpimotivatsiooni toetatakse igati. Pööratakse tähelepanu individuaalsete võimete maksimaalsele arendamisele: õppuritele võimaldatakse neile sobivaid paindlikke õppevorme ja õpet individuaalõppekavade järgi.

Õpetaja uue rolli tunnustamine. Õpetaja töö muutub. Teadmiste edastamise kõrval on muutunud oluliseks juhendaja, mentori ja vahendaja roll. Õpetaja ülesanne on kaasa aidata ennast usaldava, väärrika, õppida oskava ja koostöövõimelise isiksuse kujunemisele. Traditsioonilises õpieas õpilaste õpetamise kõrval suudavad õpetajad olla juhendajaks ka täiskasvanud õppuritele. Muutuv keskkond ning uued ülesanded tähendavad õpetaja jaoks üha enam ka ise õppuriks olemist.

Õppekavaarendus

Liikumine teadmusühiskonna suunas tähendab ka õppe sisu vastavusseviimist selle ühiskonnamudeli ootustega. Õppekavad peavad võimaldama oluliselt suuremal määral õppurite järgmiste võimete ja oskuste arendamist ning hoiakute kujunemist:

- õppimisvõime ja õpioskused;
- eesmärkide püstitamise, probleemide märkamise ja lahendamisevõime;
- abstraktse ja süsteemse mõtlemise oskus, kriitilise analüüsi- ja refleksioonivõime, sünteesisvõime;
- strateegiliste valikute ja riskide ning ohtude prognoosivõime;
- otsustamis- ja vastutusvõime, juhtimis- ja vastutusoskused, meeskonnatööoskused;
- adekvaatse eneseväljenduse ning tulemusliku kommunikatsiooni võime;
- oskus kasutada IKT-d, et informatsiooni töödelda ja luua (otsida, süstematiseerida, struktureerida, analüüsida, üldistada, levitada, vahetada ja säilitada);
- suutlikkus ja julgus genereerida ideid, luua uut teadmist;
- eneseusaldus, eneseväärikus, ettevõtlikkus ja aktiivsus;
- ausus, usaldusväarsus, selged eetilised tõekspidamised;
- rahvusliku kultuurivaramu valdamine ja teiste kultuuride mõistmise ja kultuuridevahelise suhtluse võime;
- oskus hoida end füüsiliselt ja vaimselt heas vormis;
- võime edukalt kohaneda uues keskkonnas ja vastata uutele väljakutsetele (*fitness*);
- jätkusuutliku arengu põhimõtete tundmine ja arvestamine, säästva ja keskkonna tasakaalu arvestava tegutsemise ja käitumise põhimõtete omandamine.

Haridus kui riiklik prioriteet

Teadmuspõhise ühiskonna jaoks sobiva elukestva õppe edendamiseks on paratamatu teha riigipoolseid samme, eelkõige luua vastav õiguslik keskkond ja rahastamissüsteem tööalase täiendus- ja ümberõppe ja vabaharidusliku õppe kättesaadavaks tegemiseks kõigis earühmades, eriti aga kõrgema riskitasemega elanikkonna rühmades. Täiskasvanute õppimisvõimaluste avardamiseks on kiiresti vaja välja töötada süsteem tööalase ja vabaharidusliku õppe ning töökogemuste arvestamiseks tasemeõppes.

Uued eesmärgid ja põhimõtted haridussüsteemi arengus ning haridussüsteemi senisest avaram mõistmine eeldavad muutusi ka õppe kvaliteedi hindamise kriteeriumides ja kvaliteedi tagamise süsteemide toimimises ning arendamises. Haridusparadigma muutudes õppijakeskseks tuleb ümber kujundada õppe kvaliteedi hindamise kriteeriumid. Teadusjuhtimisest lähtuvad kriteeriumid on järgmised:

- iga õppeasutus hindab regulaarselt õppurite vajadusi ja eripära ningsellest johtuvalt lepatakse kokku taotletavates eesmärkides, mis kajastuvad õppeasutuse arengukavades, õppekavades ja töökorralduses;
- riigi ja õppeasutuse tasandil kokkulepitud standardid mõeldavad õppurite põhipädevuste omandamist;
- õppeasutuste töö hindamisel eristatakse õpetajate poolt loodudlisaväärtust ning õppurite sotsiaalsest tagapõhjust ja (eri)vajadustest tulenevaid eripärasid;
- õppeasutuse arengukavade koostamine toimub koostöös erinevatehuvirühmadega, see seostab õppeasutust sihtrühmade, kogukonna, regiooni ja riigi vajadustega;
- õppe kvaliteedi kontrolli ja seire tulemusel kogutud informatsiooni vormistatakse nii, et seda on võimalik kasutada kooli ja riigi tasandil õppekavaarenduseks, õpetajate põhi- ja täienduskoolituse ning õppeasutuste töö korralduslikuks parandamiseks, tööjõu kvalifikatsiooni hindamiseks, lähtudes kutsestandarditest.

Õpetajate ja koolijuhtide roll ja selle tunnustamine muutuste läbiviimisel Eesti haridussüsteemis on võtmetähtsusega. Õpetaja roll on harjumuspärasest tunduvalt laiem. Oodatud muutused, mis leiavad aset õppe sisu, õpetamisstiilis, hindamismeetodites, koostöösuhete arendamisel lastevanemate ning kogukonnaga, erivajadustega õppurite arvu suurenemine, uute juhtimismeetodite ja tehnoloogia kasutamine – kõik see eeldab õpetajatõuga leiba teenivatelt inimestelt pidevat enesetäiendamist, valmidust hakata ikka ja jälle õppuriks. 21. sajandi õpetaja ettevalmistamine on Eesti arengu üks võtmeküsimusi. Samuti nagu õpetaja töö riiklik väärtustamine ja ühiskondlik tunnustamine.

Teadmusühiskonna stsenaariumi käivitamise esimene samm on uut tüüpi õpetajapädevuste kujundamine. See nõuab pedagoogide (ja ka lastevanemate) jaoks täienduskoolituse kava ja infrastruktuuri väljaarendamist, mis tagaks lähimate aastate jooksul pedagoogide sotsiaalsete pädevuste kasvu ning meetodilised oskused õppijate arengu individuaalseks suunamiseks teadmusühiskonna kodanikele vajalike kvaliteetide saavutamisele. Õpetaja uute rolliootuste alusel kujundatakse ümber õpetajate kutsenõuded ja nendele vastavuse hindamise süsteem, taseme- ja täiendusõppe kavad ning vastava õppe korraldus. Õpetajate esmane ja täienduskoolitus peaksid tagama selleks vajalike pädevuste kujunemise. Õpetajate ja koolijuhtide valmisolek õppimiskeskse õppe kujundamiseks tähendab koos õppuritega konkretiseeritud õpitulemuste omandamise rõhutamist. Õpetaja tegevuse hindamiseks põhikriteeriumiks peavad saama tulemused õppurite arengus, lähtudes teadmusühiskonnas edukalt toime tuleva isiksuse võimetest ja pädevustest.

Teadmusühiskonna haridussüsteemi ülesehitamisele asumiseks on vajalik süsteemse haridusseadustiku väljatöötamine. Haridussüsteemi õiguslik regulatsioon peab olema lihtne, lähtuma ühtsetest põhimõtetest ja mõistetest, võimaldama kõigi õppevormide ja -liikide arengut, tagama võimetekohase hariduse kättesaadavuse kõigile ühiskonnaliikmetele.

Hariduse kohandamine teadmuspõhise majandusega

Teadmuspõhise majanduse nõuded tööjõule peavad kajastuma Eesti üldhariduse, kutse- ja kõrghariduse õppekavades. Kiirenevad struktuursed muutused majanduses ja tööturul esitavad üha uusi nõudmisi töötajate ning haridus- ja tööalasele mobiilsusele. Majandusharude lõikes oskustöölise ning tippspetsialistide vajaduse määramiseks peab kujunema koostöö avaliku sektori organisatsioonide, tööandjate liitude ning teadus- ja arendusasutuste vahel. Koostöö aluseks on tulevikku suunatud ühiskonna, majanduse ja tööturu uuringud, mis on olulised nii koolitustellimuse kujundamiseks kui õppekava arenguks.

Haridus on eelduseks kutseoskustele, praktiliseks tööks vajalike teoreetiliste teadmiste tagajana. Vaatamata arvukatele püüdlustele harmoniseerida eri riikide haridusvõrgustikku, tunnistades vastastikku ülikoolide diplomeid ja akadeemilisi kraade, on Euroopas viimasel ajal peetud reaalsemaks võimalust ühtlustada töötajate erialaseid nõudeid, määratledes kutseoskusi ja nendeks vajalikke eeldusi ning põhinõudeid.

Hariduse omandamise üheks keskselt motiiviks on elukutse omandamine. See tähendab omandada eluks vajalike sissetulekute tagamiseks, huvipakkuvaks tööks ja tegevuseks vajalikud teadmised, vilumused ja oskused vastavalt võimetele ja mõistmistasemele, täieneda ja areneda sünkroonselt muutustega ümbritsevas maailmas.

Elukutsete vajadus kujuneb Eesti majanduse kui terviku ja tema harude strateegilistest eesmärkidest. Vaatamata majanduslikele ümberkorraldustele ja mõnevõrra uuendatud tehnikaseadmetele tööstustes on Eesti jätkuvalt madaltehnoloogiline riik. Murrang teadmuspõhisele majandusele üleminekuks eeldab lähiaastatel majanduspoliitika ja hariduspoliitika sünkroonselt ümberhäälestamist ja sidustamist, et tagada tööjõu kvaliteedi vastavus majanduse arenguvajadustele.

Elukutse omandamine kui oskusteks vajaliku teooria ja praktika ühildamine peab toimuma pideva protsessina läbi kogu elu, alates põhikoolist kuni pensionieani. Selle sihi saavutamine on võti Eesti tööjõu kvaliteedi ja kvantiteedi mahajäämusest ülesaamiseks. Esmajärguliseks tuleb luua eluvaldkondade strateegiatele ja riiklikele poliitikatele eeldused reageerimiseks muutustele läbi täiendus- ja ümberõppe, mis on lähikümnendil

eriti aktuaalne, sh ka töövõimeliste pensioniealiste inimeste kaasamiseks lisaväärtuse loomisse erinevates majandusvaldkondades. Meie koondatud tööjõu kaasab varsti EL tööjõuturg, investeerides uute liikmesmaade töötajate ümberõppe korraldusse.

Ettevõtja ja töötaja vahelisse töölepingusse tuleb sisse viia põhimõte, mis sätestab nii töötaja täiendusõppe vajaduse kui ka kohustuse. Töötaja ei või ettevõttes töötamise ajal taandareneda, ettevõtjal ei ole õigust pärssida töötaja kutseoskuste arendamist. Riiklik hariduspoliitika peab suunama haridus- ja kutsevajadusi mitte ainult prioriteetsetes valdkondades, vaid kõigi riigile ja ühiskonnale eluliselt vajalike elukutsete tagamise osas.

Eesti suhteliselt väikest tööjõutarvet valdkonniti arvestades peab ette kavandama kutseoskusteks vajaliku hariduse tagamiseks oluliselt rohkem valdkondade ettevõtete endi poolset (ühist) panustamist.

Motiveerimaks üldhariduskoolis õppijaid valima teadmuspõhisele majandusele olulisi elukutseid ning valmistamaks kõiki ühiskonnaliikmeid ette edukaks toimimiseks kõrgtehnoloogilises keskkonnas nii töökohal kui olmes, võiks kaaluda üldhariduskoolide õppekavasse tehnoloogiaõppe mooduli lisamist. Oluline on info- ja kommunikatsioonivahendite laialdasem kasutamine õppeprotsessis, sh kaugkoolituse võimaluste ärakasutamisel. Senised jõupingutused ja investeeringud kaotavad oma väärtuse, kui ei tagata kiireid internetiühendusi kõigile õppeasutustele ning ei jätkata tööd infrastruktuuri väljaarendamisel kõigil õppetasetel, informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiliste pädevuste integreerimist õpetaja põhi- ja täienduskoolitusse, õppekavade ja metoodikate ajakohastamist uute tehnoloogiatega, sh eestikeelse õpitarkvara ja õppekavadega seotud eestikeelsete andmebaaside loomist.

Kutseoskuste ja nõuete kiired muutused (tulenevalt tehnika-tehnoloogia arengust) eeldavad kutsestandardite väga operatiivset ja sagedast läbivaatamist. Just (elu)kutsestandard on see nõuete kogum, kust peavad haridust tagavad koolid saama teabe õppekavade koostamiseks lähi- ja pikas perspektiivis. Riigi ja valitsuse rolliks on tagada toetus kõigile haridus- ja kutseomistamise püüdlustele, kasutades ja usaldades selleks kutselisi spetsialiste.

Eelkõige kutset omistavate organisatsioonide, aga ka riigi ja kohaliku omavalitsuse ning muude asjasse puutuvate organisatsioonide ülesandeks jääb kutsete prestiiži kujundamine ja propageerimine, kvalifikatsiooninõuete pidev ümbervaatamine, täiendus- ja ümberõppe korraldamise mehhanismide väljatöötamine.

Kokkuvõtteks

Sihiks on Eestis pakutava hariduse ja selle korralduse kujundamine terviklikuks ja üheselt mõistetavaks süsteemiks. See on haridussüsteem,

- mille aluseks on ühiskonna üldiste arengueesmärkidega kokkuviidudarengukava (haridusstrateegia);
- mida reguleerib terviklik haridusseadusandlus;
- mis tagab igale eestimaalasele võimaluse oma eelduste ja võimeteväljaarendamiseks;
- mille kvaliteedinõuded on viidud vastavusse rahvusvaheliste nõuetega;
- kus toimub pidev õppekavaarendus, regulaarne tagasiside ja kvaliteedihindamine;
- mis koos Eesti teadus- ja arendustegevusega toimib tervikliku süsteemina;
- mille poolt pakutav on (dünaamilises) vastavuses muutuvate ühiskonna ja tööturu vajadustega;
- mis toimib avatud režiimis, võimaldades nii väliskogemust Eestiõppuritele kui tuues Eestisse parimat kompetentsi maailmast;
- mis kujundab piisavalt sotsiaalseid ja strateegilisi kompetentse avatud maailmas toimetulekuks (keeled, suhtlemisoskused, tegevuse eesmärgistamine ja strateegiakujundus jm);
- mis on tagasisidestatud ning selle kaudu iseenda tegevust pidevalt korrigeeriv süsteem;
- mille finantseerimistase on vastavuses valdkonna tähendusegateadmusühiskonna jaoks, st hariduskulutuste osakaal SKT-st peab kasvama.

Tänase seisuga ei ole ükski neist nõuetest rahuldavalt täidetud, mis on selgeks takistuseks teadmusühiskonna poole liikumisel.

Teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon (TA&I)

Põhimõtted

«Teadmistepõhine Eesti», Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia 2002–2006, konstateerib: *TA&I valdkonda kuuluvad tegevused toetavad riigi rahva püsimist ning majanduse ja ühiskonna suunamist jätkusuutliku arengu teele.*

T&A strateegia näeb ette selle läbivaatamist iga kolme aasta tagant. Nii on riiklikult tunnustatud ja määratletud teaduse ja tehnoloogilise arendustegevuse ning sellel põhineva innovatsiooni lähemad ja kaugemad eesmärgid ning nendeni jõudmise järjepidevust.

Eesti strateegilised TA&I eelistused, võtmevaldkonnad on «Teadmistepõhine Eesti» kohaselt

- kasutajasõbralikud infotehnoloogiad (IT) ja infoühiskonna areng;
- biomeditsiin;
- materjalitehnoloogiad.

Eelistuste määratlemisel on arvesse võetud Eesti spetsiifilisi arenduseeldusi ja võimalusi, olemasolevat teaduspotsentsiaali, eksisteerivat majandusstruktuuri ning rahvusvahelisi suundumusi TA&I vallas.

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate puhul on tegemist ühega tehnoloogiatest, mis on hetkel juhtimas maailma tehnoloogilis-majandusliku, aga ka ühiskonna toimimise paradigma muutust. Biotehnoloogia valdkond, sh biomeditsiin on oluliselt avardanud inimese enda «jätkusuutlikkust». Lisaks senistele kliinilise meditsiini võimalustele on see oluline n.ö «tervisetööstuse» arendamise seisukohast – biomeditsiinitehnika ja tehnoloogiate, ravimite, keskkonnatehnikate jmt innovatiivseks edendamiseks. Materjaliteadus on oma loomult paljude teadusvaldkondade integraator ja sünteesija. Eesti teadlaste senine kompetentsus lubab arendada seda valdkonda üheks arendustegevuse võtmevaldkonnaks, mis loob väikese ja keskmise suurusega kõrgtehnoloogiaettevõtetele väga soodsa turusituatsiooni. Eesti kolme eelisvaldkonna määratlemine on korrelatsioonis üleilmse tehnoloogilise paradigma muutusega, võimaldades Eesti teadlastel ja inseneridel osaleda pikas perspektiivis üleilmsetes TA&I võrgustikes.

Teadusuuringute tulemuste rakendamine tööstuses-teeninduses ei ole võimalik ilma arendustegevuseta. See on nn insenerivaldkond, kus insener töötab käsikäes teadlase ja ettevõtjaga – tööstuse-teenindusega, innovatsiooni põhiraakendajaga. Taolise siduva lüli puudumine läbi aastakümnete, küll erinevatel põhjustel, on jätnud Eesti tööstustehnoloogiad suhteliselt madaltehnoloogilisteks. Ka on sellest tingituna kaasaegseid kõrgtehnoloogiad valdavate inseneride ja spetsialistide arv vähenenud. Sellise teostava-rakendava vahelüli olemasolu on aga paratamatu eeltingimus ja motivaator mis tahes valdkonnas teadusloome ja hariduse tulemuste viimiseks reaalselt lisandväärtust tootvatesse ettevõtetesse. Arendustegevuse sisendiks võib olla edukalt ka tehnoloogiasiiire, mis samuti eeldab teadmistega tehnikaspetsialistide piisavust ja valikuvõimaluste loomist.

Et jõuda olukorrani, kus uurimistöö ja arendustegevus toimivad Eesti arengu tegeliku mootorina, on paratamatu koos alusuuringutega toetada ka (ennekõike Eesti arengueesmärkidega seotud) rakendusuuringute läbiviimist. Realiseerida tuleb strateegias *Teadmistepõhine Eestisätetatud põhimõte, mille kohaselt ...majanduse ja sotsiaalsfääri vajaduse ning ühiskonnaelu probleemidegaarvestamine [peab] saama TA&I tegevuse aluseks.* Vastavalt teadus- ja arendustegevuse seaduses sätestatud peavad kõik ministriumid tagama oma haldusala arenguks vajalike rakendusuuringute läbiviimise, algatades ja finantseerides sellekohaseid riiklikke programme. See tänaseni täitmata seadusenõue tuleb ka tegelikkuses realiseerida.

Tehnoloogiline innovatsioon on teadmusühiskonna võtmevaldkond. Vaid parim informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiline keskkond teeb võimalikuks teadmusühiskonna toimimise, vaid teaduspõhised lahendid sobivad Eesti energetika, tervishoiu jt eluvaldkondade uuendamiseks. Selge toetus tuleb suunata neile tehnoloogiauuendustele, mille puhul on täna Eestis välja kujunenud heatasemeliste tegijate ring ja *know-how*ning mis seetõttu omavad ka ekspordipotentsiaali – tervisetehnoloogiad, ökoloogiliste tehnoloogiate väljatöötamine jt.

Sammud

Esiteks on oluline järgida Euroopa Nõukogu poolt Lissabonis 2000. aasta märtsis vastuvõetud suunda, mis 2003. aasta märtsis juba otsusena formuleerituna seab liikmesriikidele kohustuse eraldada 3% SKPst TA&I vajadusteks. Eesti sellekohane ülesanne on tagada 2006. aastaks 1,5%, suurendades sealjuures ettevõtluse poolset TA&I osakaalu 0,6% SKPst.

Teiseks informeeritus ja motivatsioon. Ühiskonnas tervikuna tuleb teadlikult kujundada informeeritud innovatsioonisõbralikku suhtumist nii, et iga ühiskonna liige väärtustaks innovatsiooniala saavutusi (kasvõi võrdselt sportlaste suursaavutustega). Väärtushinnangute nihutamine lubab lisaks finantshoobadele kujundada keskkonda, kus motivatsioon innovatsiooni investeerida või sellega tegeleda saab tasuta ka ühiskondliku positiivse hinnangu kaudu.

Motiveerida tuleks kõiki osapooli:

- **ettevõtjat**– rakendama innovatsiooni kui pikaajalist investeringut ettevõtte strateegilisse arengusse (sh haridusse, teadusesse, arendustegevusse). Täna toimub see peamiselt hädavajadusel või isiklike suhete tugevdamiseks. Innovatsiooni investeerimine ja sellel alal edu saavutamine tuleb muuta ettevõtete ühiskondliku väärtustamise ja kliendikäitumise osaks (tarbija/kliendi/investori innovatsioonisõbralik käitumine mõjutab ettevõtjat rohkem kui nn moraalilugemine);
- **teadlast**– praegune Eesti teadusvaldkondade killustatus teaduspersonali ja finantseerimise vähesuse tõttu ei taga soovitud tulemusi. Algatatud arenduskeskuste loomise kaudu on oluliselt reaalsem motiveerida erinevaid teadusrühmitusi arendusväljundi nimel ühiselt tööle ning tõestada ettevõtjale-investorile rakendusliku väljundi võimalikkust;
- **insener**– omandama vajalikke kaasaegseid kutseoskusi. Eelkõige kutselistel inseneridel lasub reaalne vastutus töölistkute nõuete ja vajaduste määratlemisel ja tellimisel. Arenguks on vajalik tugeva ja kaasaegsete teadmiste ning oskustega kutseline insenerikond;
- **kõrgkool**– motivatsioonimehhanismid peavad tagama kõrgkoolide huvitatuse innovatsioonialaseks edukuseks nii põhitegevuse (õppe- ja baasuuringutele põhinev teadustöö) kui rakendustegevuse (rakendusuuringud, eksperimentaaltootmine jms) kaudu.

Kolmandaks rahvusvahelistumine. Teadlaste, õppejõudude, tehnoloogiainseneride jt spetsialistide mobiilsus, lepinguline töötamine nii Eestis kui välismaal on oluliseks arengupulsiks, võimaldades ühendada eri maade, valdkondade ning koolkondade oskusi. Õppeasutuste ja arenduskeskuste avatus on võti, mis võimaldab Eesti tehnoloogilist mõtet hoida isoleerumisohust, mis meie rahaliste võimaluste piiratuse korral on reaalne.

Avatus on ülioluline ka kutsehariduse ja ülikoolihariduse taseme tõstmisel selleks, et meie õppeasutused muutuksid huvipakkuvaks ja aktsepteeritavateks rakendus- ja hariduskeskusteks välisriikide noortele.

Neljandaks – sotsiaalne innovatsioon. Arvestades, et teadmusühiskond on oma olemuselt innovatiivne ühiskonna- ja riigielu korraldus, vajab oluliselt rohkem toetust sotsiaalne innovatsioon. Näiteks sotsiaalse innovatsiooni inkubaatorite loomise kaudu, mille sihiks on ergutada sotsiaalselt (ja arenguliselt) suunitletud kodanikeühenduste kujunemist, teadmusühiskonna arendamisele suunatud kolmanda ja erasektori initsiatiivi.

Viiendaks – poliitika ja mõõdikud. Innovatsioonipoliitika (strateegia) väljatöötamine, selle pidev seire ja võrdlus, parendamine ning paindlikkus on ainus võimalus eduks kasvavas konkurentsikeskkonnas. Poliitika roll on määratleda arenemisvajaduste piirid, tempod ja eesmärgid. On võimalik, et süsteemse teadus-, tööstus- ja hariduspoliitika olemasolul 90-ndatel oleksime oluliselt paremal positsioonil kui see täna on. TA&I tulemuslikkust oleks otstarbekas hinnata EL poolt pakutud viie grupi mõõdikutega: investeeringud (5), inimressurss (6), innovatsiooni potentsiaal (2), äritegevuse innovatsioon (5), konkurentsivõimelisus (2), liitmõõdikud (2), kokku 22 erinevat mõõdikut. Need mõõdikud on süsteemsed ja ülevaatlikud ning võimaldavad pidevat seiret ja võrdlust muu maailmaga.

Kogu TA&I klasteri eesmärk on konverteerida olemasolev teave info-kommunikatsioonitehnoloogiatega vahendusel teadmispõhiseks majanduseks, mille sisendiks on õppimine, haridus (õpimajandus) ja väljundiks ressursse säästev majandus (ökomajandus). See saab toimuda vaid kokkulepitud riikliku poliitika, seda väljendava strateegia ning strateegiat hindavate mõõdikute kontekstis.

Loodussuhted

Teadmusühiskonna kui Eesti arengutee edukuse määravad olulisel määral loodusseaduste tundmisele ja laiaulatuslikele andmebaasidele tuginevad otsustused, mis võimaldavad hinnata looduskeskkonna kui süsteemi toimimist tervikuna, prognoosida selle tervikliku süsteemi ja tema üksikute aeg-ruum osade elujõulisust.

Teadmusühiskonna vältimatuks tõdemuseks on pürgimine pideva ökoloogilise tasakaalu suunas reaalses majanduskeskkonnas, mis realiseerub looduskaitse ja looduskasutuse kui ühtse protsessi teineteist täiendavate poolte ühtsuse edendamise teel, arvestades, et inimene on osa ökosüsteemist. Selles väljendub inimindiviidi ja inimühiskonna äärmiselt vastutusrikas roll, kuna ta peab võtma endale vastutuse ökosüsteemide harmoonilise haldamise eest. Seega peavad kõik tegevused lähtuma globaalsest käsitlusest, mille järgi tuleb arvestada ökoloogilise tasakaalu põhiprintsiipi, st säilitada keskkonda, kus liikide konkurents oleks minimaalne, koosluste ruumiline struktuur maksimaalselt liigestunud ja aastane bioproduktioon võrdne kooslusest väljalangeva (tarvitatava) biomassiga. Teiste sõnadega, kõikidel elukeskkonna tasemetel peab valitsema tasakaal nii aineriingetes kui energiavoogudes. Teadmusühiskonna tunnuseks olekski eetilise ja teaduslikult põhjendatud looduskeskkonna (elukeskkonna) haldamine.

Siit järeldub peamine nõue ja teadmusühiskonna tegevussuund – komplekssete ja süvateadmiste edendamine ning elanikkonna üldise harituse tõstmine. Ökosüsteemide haldamise põhiprintsiibiks peab saama looduse isetaastumisvõime ja innovaatiliste lahenduste igakülgne haaramine looduskasutusse. Seega peab kasvama loodusteadlaste osa üldpoliitiliste otsustuste tegemisel, vastava keskkonnasäästliku tehnoloogia arendamine ning sellele vastavalt majanduslike otsuste langetamine.

Kuna üheks teadmusühiskonna eesmärgiks on üldine heaolu kasv, siis on paratamatu ka loodusressursside kaasamine vastava ressursibaasi loomiseks. Kogu ühiskonda haarav loodus- ja keskkonnahoidu toetav õpe peab vältima loodusressursside ebamõistlikku tarbimist. Just teadmusühiskonna puhul on eriti oluline põhimõte, et loodusressursi säästlik majandamine ei ole mitte pelgalt kaitse, vaid ökoloogiliselt tasakaalustatud ressursi kasutamine. Loodusressursi mõistlik ja optimeeritud majandamine eeldab tehnika- ja loodushariduse kompleksset arendamist, mille puhul peab hariduse struktuur muutuma.

Loodusressursside kasutuselevõttuga kaasnevad eelnevalt koostatud põhjendatud ja suurimat majanduslikku tulu tootavad optimaalse kasutamise skeemid. Kogu riiki haaravad maastike planeeringud eeldavad, et regionaalses plaanis toimiksid tehnogeenseid maastikke ja looduslikke arenguid tasakaalustavad mehhanismid. Vastavalt teadmiste ja tehnoloogiate arengule täiustuvad ressurside haldamise mudelid.

Kõrvuti teadmispõhise keskkonnakasutamise põhimõtete edendamisega peavad olema rakendatud meetmed, mis tagavad keskkonnahoidu reguleerivatest normatiividest ja regulatsioonidest tingimusteta kinnipidamise. Realiseeruvad ökoloogilise tasakaalustatuse printsiibi eesmärgid nagu riskasutust võimaldavad loodusvarade (sh maastikud ja bioloogilise mitmekesisuse objektid) riiklikud registrid ja korrastatud statistika. Kuna teadmusühiskonna mudel eeldab tihedat koostööd teiste riikidega, toimivad rahvusvaheliste keskkonnakonventsioonide nõuded, on loodud Eestist pärit ja piiriülese saaste bilanss-andmebaas, kokku lepitud saaste sihtarvudes ja sellele vastavalt toimub saastemaksude ümberarvutamine ja uute määrade kehtestamine nii, et 2030. aastaks on vastavad sihtarvud (saastemäärade vähendamine) saavutatud. Rakendatakse säästva tarbimise mehhanismid riigihangete, riiklike investimisprogrammide jt arengukavade kriteeriumidesse.

Kokkuvõtlikult soodustab teadmusühiskonna mudel keskkonnaga tasakaalus olevate olemiste ja tegemiste väärtustamist riiklikul tasandil ja süstemaatilisel toel. Kui eeltoodud ettepanekuid arvestada ja sellist ühiskonna arengustsenaariumi ellu viia, siis oleksime esimeseks riigiks maailmas, kes suudab pelga deklareerimise asemel jätkusuutlikkust tegelikult ellu viia.

Sotsiaalne tugi teadmusühiskonnale

Võrgustikud ja tagasiside

Liikumine teadmusühiskonna suunas saab toimuda vaid olukorras, kus seda toetavad olulised rühmad ühiskonnas ning toetajad ise on seotud koostöövõrgustikega. Seetõttu tuleb igati ergutada püsivate koostöövõrgustike kujundamist riigiasutuste, erasektori ja kodanikeühenduste vahel. Vaid piisava koostöökogemuse ja -kultuuri olemasolul on võimalik teadmusühiskonna jaoks vajaliku hajutatud otsustusmehhanismi tekkimine, kuhu panustavad väga erineva tausta ja kogemusega osapooled. Võrgustumise toetuseks võiks olla sellekohaste riiklike programmide ja rahastamisskeemide loomine, mille üheks analoogiks võivad olla sellised täna toimivad sihtsuunitlusega (ja tugevalt koostöövõrgustikele orienteeritud) programmid/rahastajad nagu näiteks Integratsiooni Sihtasutus, Tiigrihüppe Sihtasutus jt.

Teadmusühiskonna keskne mehhanism on hästitoimiv tagasisidesüsteem kõikidel otsustustasanditel. Ilma adekvaatse pildita ühiskonnas (ja selle erinevates sektorites) toimuvast on teadmusühiskond illusioon ning selline süsteem tuleb enamikes valdkondes alles luua. Igati tuleb toetada uuenduslike lähenemiste ja meetodite väljatöötamist arenguanalüüsi läbiviimisel, mille abil (muutuvat ja keerustuvat) tegelikkust adekvaatselt peegeldada.

Sotsiaalne toetus

Liikumine teadmusühiskonna suunas saab toimuda vaid nn vedava eliidi olemasolul. Nendeks on sedalaadi arengust huvitatud rühmad ja inimesed, kes on nõus ka isiklikult panustama teadmusühiskonna «projekti» loomisse ja realiseerimisse. Vedava eliidi kujunemisele võiksid kaasa aidata järgmised sammud:

1. Eesti Arengukonverentsi (või konverentside seeria) organiseerimine, kus kogu teema saab erinevatest vaatenurkadest läbi räägitud koos teiste, täna teadmusühiskonna suunas liikuvate riikide kogemuste analüüsiga. Perspektiivis võiks arengukonverentse korraldada RA.
2. Eesti arengualternatiivide üle käiva sisulise diskussiooni algatamine meedias, meediakanalite kaasamine teadmuspõhisesse ühiskonnapeegeldusse.
3. Eesti arengueesmärkide ja teadmusühiskonna kujundamiseks näiteks nn panustajate lepingu ehk kokkuleppe kujundamine, selle kohta, mida üks või teine osapool on valmis Eesti arengusse panustama ning mis viisil ta seda teeb.

Eelkirjeldatau ehk teadmusühiskonna intellektuaalse ja sotsiaalse aluse kujundamine ei ole võimalik tänases külmutatud haridus- ja T&A kulutuste olukorras. Kui orientatsioon teadmusühiskonnale ei leia selget väljendust riigieelarves, siis seda orientatsiooni ei saa kujuneda.